UDALOSTI, ĽUDIA, MIESTA ZVOLENSKEJ KOTLINY

KOLESO

DECEMBER 2024 | 2. ČÍSLO | 1. ROČNÍK

Obraz Detvy
A JEJ OBYVATEĽOV
NA STRÁNKACH NOVÍN
z 19. storočia

NAJSTARŠÍ NÁLEZ
z Ľubietovej
pochádza z eneolitu

Rané obdobie FUTBALOVEJ HRY VO ZVOLENE
v končiacej ére žalára národov

ŠTVRŤROČNÍK

VEREJNÁ KNIŽNICA MIKULÁŠA KOVÁČA

BANSKOBYSTRICKÝ SAMOSPRÁVNY KRAJ

Verejná knižnica Mikuláša Kováča

5 pobočiek, 1 knižnica

Miesto, kde nájdeš viac ako:

- 120 000 kníh
- 17 000 e-kníh
- 1 000 audiokníh

S čitateľským preukazom zadarmo

Každý mesiac besedy, prednášky, kultúrne podujatia a knižné novinky pre deti aj dospelých.

bibliomat – automat na online požičiavanie a vrátenie kníh

www.vkmk.sk

EDITORIÁL

Milí čitatelia a čitateľky!

Zrodil sa vynález kolesa na území Slovenska alebo nie?

Pred niekoľkými týždňami sa v médiách objavila informácia o pravdepodobnom zrode kolesa na našom území. Informácia ako hrom. Len si to predstavte: Územie malého Slovenska sa vďaka jednému z najväčších vynálezov ľudstva stane centrom pozornosti celého sveta. Senzácia vesmírnych rozmerov.

A teraz späť na Zem: V médiách šlo „len" o nesprávnu a k tomu prikrášlenú interpretáciu výsledkov výskumu amerických vedcov. Tak a je po sláve!

Alebo žeby nie? Nejaké to KOLESO sme na Slovensku predsa len vymysleli ☺. To, v ktorom teraz listujete alebo do ktorého ste sa začítali cez monitor počítača či displej mobilu. A je pravé, slovenské zo Zvolenskej kotliny. Vďaka nemu môžete cestovať v priestore a čase.

V druhom čísle ponúkneme návrat do kamennej doby v lokalite bývalého slobodného kráľovského baníckeho mesta Ľubietová. Najstarší archeologický nález odtiaľ pochádza z eneolitu. Ide o fragment misky badenskej kultúry.

Navštívime skvost stredovekej sakrálnej architektúry Kostol sv. Františka Serafínskeho v Ponikách. Vyrozprávame príbeh o tamojších unikátnych freskách, ktoré sa stali obsahom novej, odbornej, pútavo spracovanej publikácie z „dielne" Stredoslovenského múzea.

Zistíme, ako sa vo Zvolene zrodil najpopulárnejší šport na svete - futbal. Skúsime lokalizovať ihrisko, na ktorom sa rodili prvé víťazstvá domácich a porovnáme, ktoré mužstvo v derby zápasoch ZSE Zvolen – BSC Banská Bystrica bolo úspešnejšie.

Nazrieme do života zidealizovaných Detvanov v 19. storočí. Idealizovanie si obrazu miestneho obyvateľstva sa začalo najmä po publikovaní Sládkovičovej básne Detvan. Pokračovali v tom mnohí publicisti. No život na Podpoľaní nebol na konci 19. storočia až taký ružový, ako ho doboví novinári, z ktorých niektorí ten kraj ani nenavštívili, opisovali. Viac v článku Obraz Detvy a jej obyvateľov na stránkach novín z 19. storočia.

V rubrike Napísali pred 105 rokmi sme vybrali ukážku z textu Jozefa Gregora Tajovského o Zvolenskej kotline z Malého kultúrneho zemepisu SLOVENSKA.

Významné osobnosti a ich výročia si pripomenieme na dvojstránke Dejinária. Patria k nim napr. lekár Oto Karol Moller, hudobný skladateľ Viliam Figuš Bystrý i herec Andrej Mojžiš.

Ctení čitatelia, čitateľky!

Veríme, že aj toto vydanie ulahodí vašej túžbe objavovať zaujímavosti dejín Zvolenskej kotliny a bude vaším príjemným spoločníkom doma pri káve, kdesi v čakárni, v kúpeľoch, či počas cesty vlakom, autobusom...

Pohodlné a ničím nerušené čítanie!

Michal Városík, šéfredaktor

KOLESO PODPORUJE MESTO

Hriňová

pravé miesto pre život

OBSAH

03
EDITORIÁL
Mgr. Michal Városík, šéfredaktor

04
OBSAH

06
ODHALENÉ TAJOMSTVÁ
Najstarší nález z Ľubietovej pochádza z eneolitu
JUDr. Mgr. Martin Kvietok, archeológ

12
Obec Lukavica dostala pomenovanie podľa potoka
prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD., jazykovedec

14
Obraz Detvy a jej obyvateľov na stránkach novín z 19. storočia
Mgr. Ján Golian, PhD., historik

22
Kostol sv. Františka Serafínskeho v Ponikách - skvost európskej gotiky
Stredoslovenské múzeum

28
Rané obdobie futbalovej hry vo Zvolene v končiacej ére žalára národov
Mgr. Ján Beňuška, publicista

34
Ing. arch. Gustáv Stadtrucker, architekt, herec, dokumentarista
Ing. Michal Stadtrucker
Ing. Ľubomír Fekiač
prof. Ing. Roman Réh, CSc.
členovia Spolku priateľov architektúry Zvolena

40
NAPÍSALI PRED 105 ROKMI
Zvolenská stolica, Malý kultúrny zemepis Slovenska. Irkutsk 1919

42
DEJINÁRIUM
Okrúhle výročia december 2024 – február 2025
Mgr. Michal Városík, publicista

44
Majetky členov rodu Radvanszkých
PhDr. Ondrej Šály, PhD., historik

52
Firma S. Figusch a synovia
Mgr. Tatiana Figurová, historička-kurátorka

56
Jan Bezrouk je opäť zviditeľnený
Mgr. Ľubica Miľanová, historička

Vydavateľ: Spod Skleného zámku, o. z., Sielnica 12, 962 31, IČO: 55 969 283
Šéfredaktor: Mgr. Michal Városík, (varosikm@gmail.com)
Redakčná rada: Mgr. Michal Városík, PaedDr. Marcel Páleš, Mgr. Ľubica Miľanová, CSILic. Zuzana Vrťová
Grafický návrh: Beáta Balga
Grafické spracovanie: Nina Városíková
Tlač: Alfa print, s. r. o.
Registračné číslo: ISSN 2989-3968 (online), ISSN 2989-3933 (tlačené vydanie)
Obálka: Radnica v Ľubietovej (Foto: Andrea Hrbáňová)

SPOZNÁVAME NÁŠ DOMOV...

...aj vďaka knihe dostupnej v Mestskej knižnici, Turistickom informačnom centre a Mestskom úrade v Hriňovej

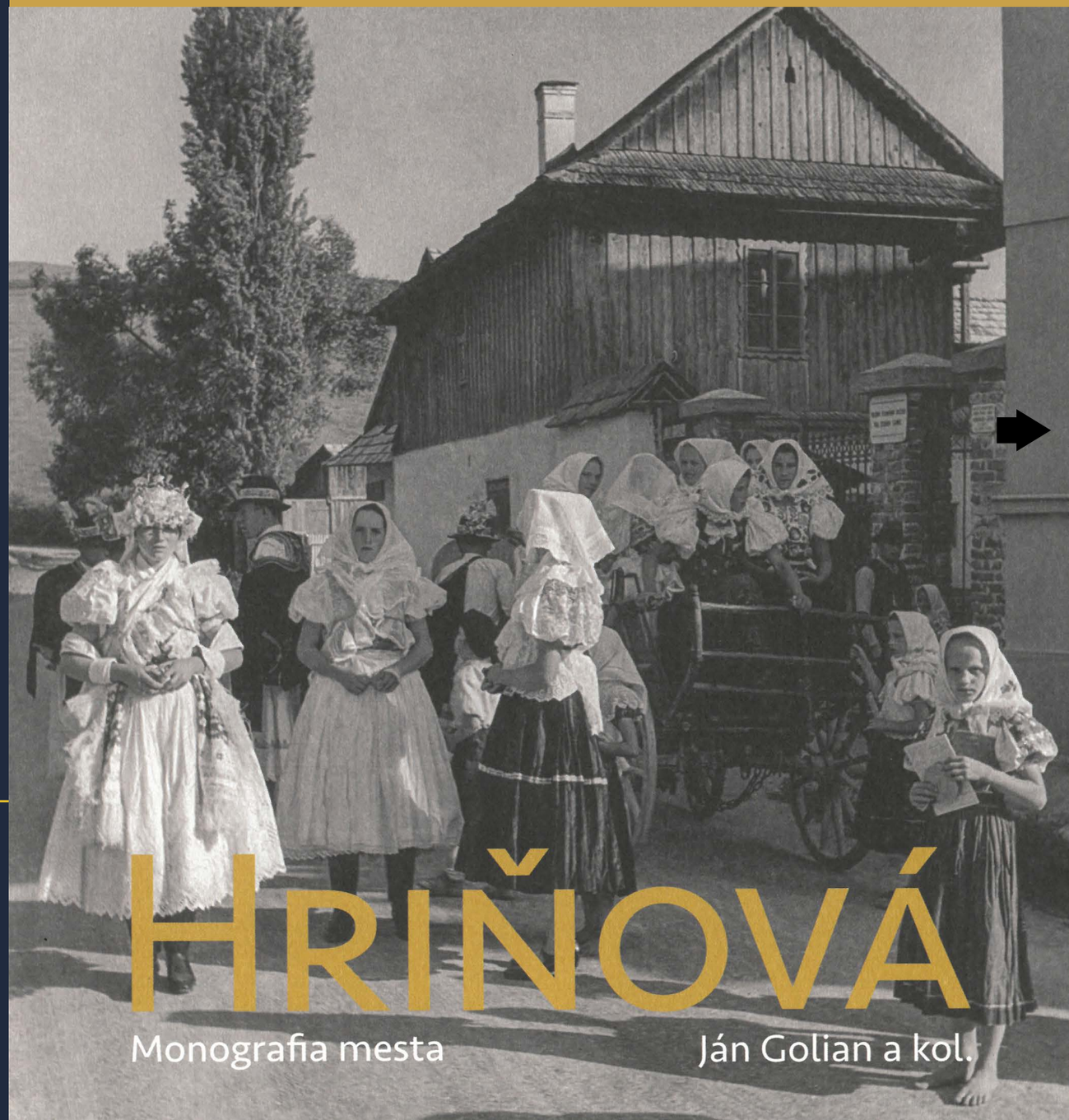

ODHALENÉ TAJOMSTVÁ

Martin Kvietok, archeológ

Bývalé slobodné kráľovské mesto Ľubietová je situované v doline potoka Hutná v severovýchodnej časti Slovenského Rudohoria na západnej strane Veporských vrchov. Ide o úzku, okolitými vrchmi uzavretú dolinu, vymodelovanú potokom Hutná, ľavostrannom prítoku Hrona, s dĺžkou 15,4 km. Ľubietová a jej okolie boli osídlené už v najstarších dobách, čomu nasvedčujú archeologické nálezy.

Fragment misky badenskej kultúry objavil Ľubietovčan

Prvých ľudí do týchto končín prilákali, aj napriek nepriaznivým podmienkam pre poľnohospodárstvo, dostatok zveri, výhodná poloha a najmä ložiská rúd. Najstarší archeologický nález pochádza z eneolitu. Objavil ho ľubietovský občan Ján Fellner v roku 1959 v malej vápencovej jaskynke, zvanej Kupčovie izbička, nachádzajúcej sa nad osadou Huta. Ide o fragment misky badenskej kultúry. Pri kopaní vodovodu sa v 80. rokoch 19. storočia v blízkej Ženskej doline našiel depot bronzových predmetov datovaný do mladšej bronzovej doby. V priestore evanjelického cintorína na Pilendri sa údajne mali nájsť popolnice rôznej veľkosti. Okrem toho je vstup do doliny od údolia Hrona strážený menším hrádkom v polohe Lučatín - Hradisko. Na základe keramiky získanej zberom ho môžeme rámcovo datovať do obdobia neskorej bronzovej doby a staršej železnej doby. Na dolinu potoka Hutná nadväzuje na severnej strane Hrona Hiadeľská ukončená Hiadeľským sedlom. Na hrebeni ohraničujúcom dolinu zo západnej strany sa nachádza známa lokalita Hradište s nálezmi lužickej a púchovskej kultúry. V roku 2012 sa povrchovou prospekciou podarilo získať atypickú pravekú keramiku a taktiež hutnícku železiarsku trosku, zliatky medi, bronzu a olova z vrcholu kopca Vysoká (994 m. n. m.) nachádzajúceho sa nad tunajšími dobývkami. V roku 2014 tu začal intenzívny povrchový archeologický prieskum. Získaná bola keramika a kovové predmety z obdoba neskorej doby bronzovej, staršej doby železnej, doby laténskej a stredoveku. Poukazuje to na dlhodobé osídlenie a remeselnú aktivitu v bezprostrednej blízkosti ložísk.

Najstarší nález z Ľubietovej pochádza z eneolitu

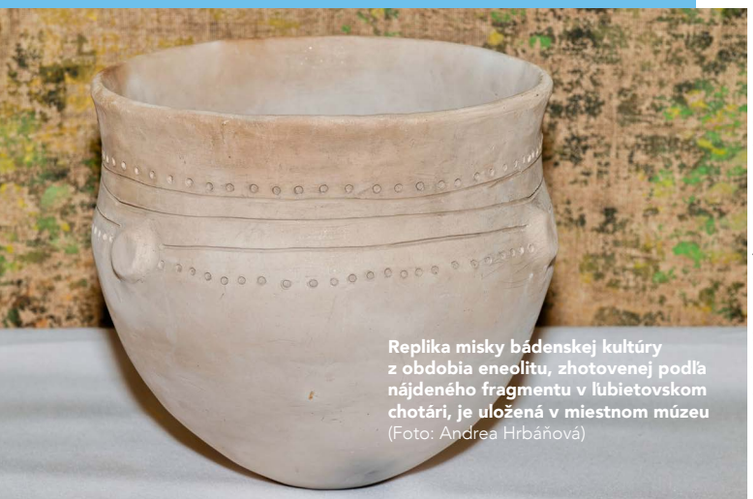

Replika misky bádenskej kultúry z obdobia eneolitu, zhotovenej podľa nájdeného fragmentu v ľubietovskom chotári, je uložená v miestnom múzeu (Foto: Andrea Hrbáňová)

Dolina potoka Hutná ako cestná komunikácia

Predpokladáme, že dolinou potoka Hutná, prechádzala v období praveku diaľková komunikácia z priestoru Podpoľania, prekračovala rieku Hron v mieste brodu, ktorý pripomína názov blízkej dediny Medzibrod. Cesta ďalej pokračovala Hiadeľskou dolinou. Masív Nízkych Tatier prekračovala v mieste Hiadeľského sedla, po západných a severných svahoch Nízkych Tatier zostupovala do oblasti Liptovskej Lúžnej a odtiaľ dolinou Ludrovianky do Liptovskej kotliny. Uvedená cesta je lemovaná pravekými lokalitami. Južne od hrebeňa Nízkych Tatier sú to Detva – Kaľamárka, Ľubietová – Vysoká, Lučatín – Hradisko. Moštenica – Hradište. Na severnej strane lemujú vyústenie cesty do Liptovskej kotliny hrádky Ludrová – Stráňa a Liptovská Štiavnička – Lúčny Hríb. V priestore Hiadeľského sedla cesta dosahuje svoj najvyšší bod (1 180 m. n. m.). Pred niekoľkými rokmi bol jeho priestor narušený výkopmi súvisiacim s výstavbou vysokonapäťového elektrického vedenia. Bohužiaľ bez prítomnosti archeológov. V zemine pochádzajúcej z výkopov sa dajú nájsť fragmenty stredovekej či pravekej keramiky, ale aj súčasti postroja resp. podkov.

Ľubietová v žiare jesenného slnka. V popredí Kostol sv. Márie Magdalény (Foto: Miroslav Lamy)

Za všetko môžu bohaté ložiská vzácnych kovov

Osídlenie sledovanej oblasti muselo od najstarších čias do veľkej miery súvisieť s bohatými rudnými ložiskami. Najvýznamnejšie náleziská medi a železných rúd sa nachádzajú východne od mesta v ložiskách na Podlipe (východný okraj obce), Svätodušnej doline (5 km východne), na vrchu Kolba (6,5 km východne) a v závere doliny Peklo. Okrem toho cca 10 km od Ľubietovej sa nachádza ešte ložisko Tri Vody, v súčasnosti časť chotára Osrblie, a nakoniec 7 km juhovýchodne od Ľubietovej ložisko Jamešná. V historickej spisbe sa objavuje údaj, že v Ľubietovej sa od 13. do 1. pol. 15. stor. ťažilo aj zlato.

V Ľubietovej stál od 2. polovice 16. stor. hrad

V roku 2012 prebehol krátky zisťovací archeologický výskum počas obnovy námestia aj v priestore bývalého mestského hradu. Na prítomnosť pevnostnej architektúry v Ľubieto-

Celkový pohľad na základy JZ bašty (Foto: Martin Kvietok)

vej nás upozorňuje niekoľko zdrojov prameňov. Predovšetkým sú to historické zmienky v archívnych prameňoch. Okrem toho máme k dispozícii staré mapy regiónu a katastra obce, na ktorých je vyznačený opevnený areál. V neposlednom rade je to maľba západnej fasády hradu nachádzajúca sa v muzeálnej miestnosti obecného úradu v Ľubietovej.

Objektu mestského hradu sa ako prvý v historickej spisbe venoval už Matej Bel. V centre mesta spomína kúriu - curiam ad modum castri munitam a datuje ju najskôr do obdobia vlády Mateja Korvína. Autor monografie mesta C. Handzo kladie výstavbu „kaštieľa" do súvislosti s tureckou hrozbou a datuje ju do 2. polovice 16. storočia. Handzo píše: „...V polovici 16. storočia sa totiž opevňuje pohraničie a mestá. Budujú sa pevnosti, hradby, valy, robia sa záseky na prístupových cestách. V súvislosti s touto aktivitou bol v roku 1564 v Ľubietovej uprostred na námestí, na mieste dnešného „mestského domu", postavený hrad (obyvateľmi nazývaný kaštieľ), v ktorom sa mali obyvatelia v prípade napadnutia brániť..." Podľa niektorých historikov mal hrad okrem obrannej funkcie úlohu depozitu kovov, radnice a sídla komorského grófa.

Metodika výskumu bola podriadená základným vedeckým cieľom, ktoré boli definované pred začatím archeologického výskumu. Tými boli otázky počiatkov osídlenia mesta resp. prítomnosti pravekých populácií na území stredovekého mesta, ďalej vzniku mestského hradu a jeho podoby, štruktúry materiálnej kultúry v stredovekej Ľubietovej a dokladov spracovania resp. skúšania medenej rudy, prípadne iných rúd v areáli hradu.

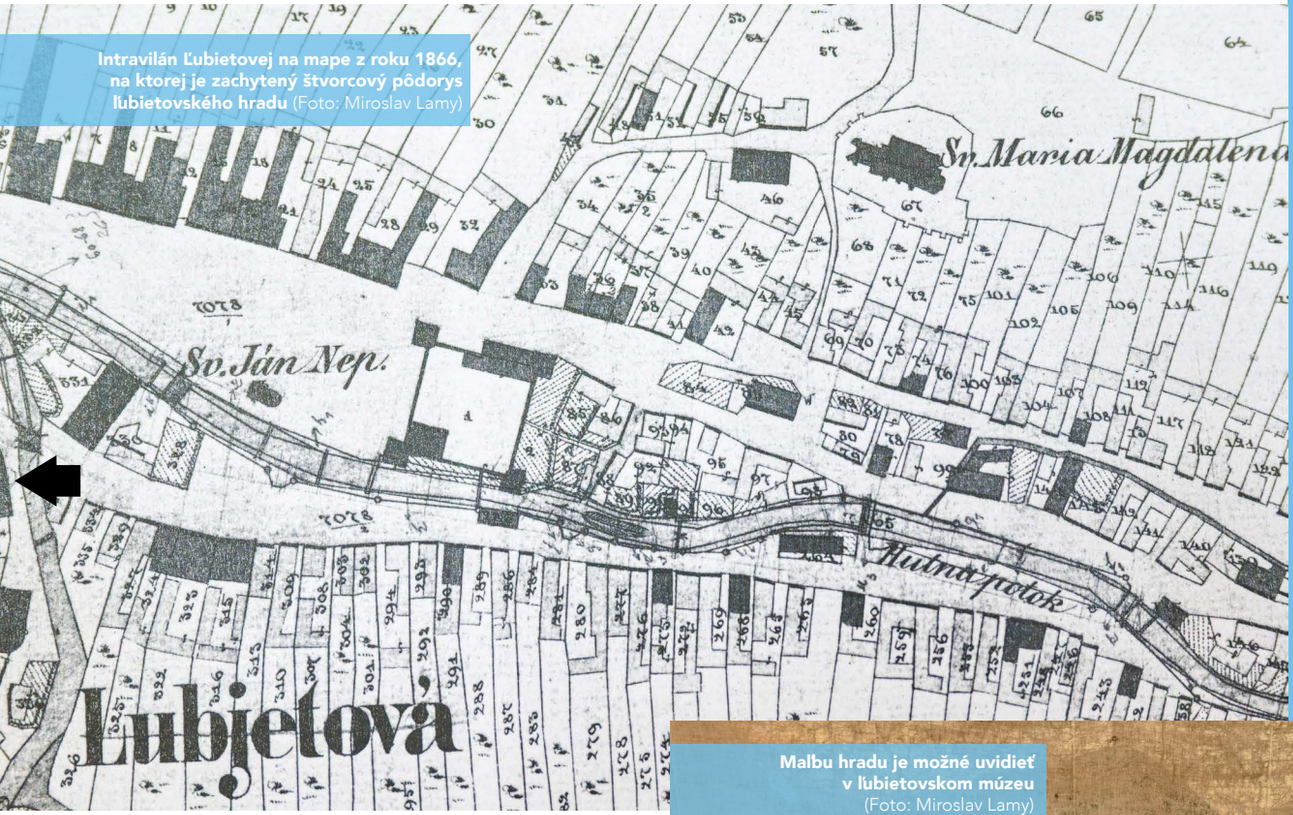

Intravilán Ľubietovej na mape z roku 1866, na ktorej je zachytený štvorcový pôdorys ľubietovského hradu (Foto: Miroslav Lamy)

Maľbu hradu je možné uvidieť v ľubietovskom múzeu (Foto: Miroslav Lamy)

Prvé doklady sídliskovej aktivity, v mieste výskumu datujeme predbežne do prelomu 15. – 16. storočia. Predpokladáme však, že centrálne priestranstvo, na ktorom bol postavený aj mestský hrad sa začalo utvárať až niekedy v období neskorého stredoveku. Dovtedy tu mohli stáť samostatné objekty obytnej resp. remeselnej funkcie. Staršie osídlenie či už praveké alebo stredoveké sa muselo koncentrovať vo vyššie položených partiách chránených pred prívalmi vody v potoku Hutná, ktoré pravidelne aj v súčasnosti postihujú obec. Miesto, kde sa usadili prví stredovekí baníci, bolo zrejme okolie Kostola sv. Márie Magdalény a východnejšie situovaná oblasť Podlipy. V tom čase dno doliny tvorilo riečisko potoka pokryté fluviálnymi sedimentmi v podobe štrkopieskov. V tomto priestore však mohla prebiehať remeselná resp. aj hutnícka aktivita, čo dokazujú početné nálezy hutníckej trosky nájdené počas výskumu v štrkových naplaveninách potoka. Takto situované výrobné areály manipulujúce s ohňom využívali silu vody a boli dostatočne vzdialené od obytných areálov.

Fragmenty novovekej keramiky z výskumu interiéru bašty (Foto: Martin Kvietok)

Čo sa týka obdobia výstavby mestského hradu prikláňame sa k obdobiu 2. polovice 16. storočia.

Ako hrad vyzeral?

O tom, ako vyzeral pôdorys hradu v jeho záverečnej etape nás veľmi dobre informuje plán obce z roku 1866. Hrad má podľa tohto plánu pravidelnú štvorcovú dispozíciu. V nárožiach boli vybudované bašty nepravidelného štvorcového pôdorysu. Bašty boli pravdepodobne dvojpodlažné a mali strechu ihlanovitého tvaru. Podlažnosť a tvar striech odvodzujeme od maľby zachycujúcej západnú obvodovú hradbu so vstupnou bránou. Veľmi zaujímavo pôsobí stavba obdĺžnikového pôdorysu v juhozápadnom rohu areálu hradu. Vidieť ju aj na maľbe západnej časti opevnenia. Postavili ju zrejme skôr a až neskôr bola začlenená do areálu hradu. Ak by sme pripustili túto teóriu, išlo by o samostatnú kamennú vežovitú stavbu 2 – 3-podlažnú. Mohla slúžiť ako radnica resp. ako staršie sídlo komorského grófa. Ten sa v Ľubietovej spomína už v roku 1382. Počas zisťovacej sondáže sme, aj kvôli výraznému novodobému narušeniu terénu kanalizáciou resp. výkopom pre odkvap, jednoznačne neidentifikovali jej základy. Podobne ani staršie horizonty v priestore predpokladanej stavby neboli zistené. Do veľkej miery to bol dané aj tým, že zisťovacie sondy sa skôr orientovali na identifikáciu murív opevnenia. Preto ostáva otázka identifikácie a datovania murív tejto stavby úlohou budúceho výskumu. Taktiež by sa v budúcnosti mali preskúmať objekty zrejme zrubovej konštrukcie s hlinenými podlahami pristavané z vnútornej strany k južnej hradbe opevnenia. Tento typ zástavby zrejme vypĺňal aj priestor pri západnom, severnom alebo východnom múre. V severovýchodnej časti, bola táto zástavba prebudovaná do kameňa.

Centrum súčasnej obce Ľubietová, niekdajšieho slobodného kráľovského banského mesta, dominuje rokoková radnica z konca 19. storočia (Foto: Miroslav Lamy)

Ťažba dosiahla svoj vrchol v polovici 15. storočia

Čo sa týka dokladov skúšania resp. tezaurácie rúd v priestore mestského hradu, zisťovací výskum nepriniesol výraznejšie poznatky. Z vrstiev z času existencie hradu nepochádzajú žiadne artefakty (napr. kapelky, tégliky a pod.), ktoré by priamo dokladali skúšobníctvo. Výraznejšiu hutnícku aktivitu máme nepriamo doloženú z obdobia pred vznikom mestského hradu. Vo vrstvách, do ktorých boli zapustené základy juhozápadnej bašty, sa nachádzali sporadická hutnícka troska a fragmenty malachitovej rudy. Najväčšia koncentrácia trosky sa však nachádzala v štrkových potočných naplaveninách potoka Hutná. Poukazuje to na fakt, že v období pred koncom 15. storočia musela byť niekde nablízku, pravdepodobne proti prúdu potoka Hutná. Túto aktivitu by sme mohli datovať do obdobia spred polovice 15. storočia, keď zrejme tunajšia ťažba dosiahla vrchol. Práve v tomto období sa spomínajú aj medení grófi.

Niekedy v polovici 15. stor. bolo mesto a okolité banské miesta vyplienené bratríkmi resp. jiskrovcami. Po tomto zásahu sa medenorudné baníctvo spamätávalo. Na začiatku 16. storočia vybudovala thurzovsko-fuggerovská spoločnosť podnik v doline Čierne peklo. Tam sa sústredil aj komplex hút, ktoré pôvodne mohli fungovať v doline Hutnej, a stopy po nich nachádzame v potočných nánosoch potoka Hutná.

OBEC LUKAVICA dostala POMENOVANIE podľa potoka

Regulovaná Lukavica pretekajúca obcou s rovnomenným názvom (Foto: Michal Városík)

Jaromír Krško, jazykovedec

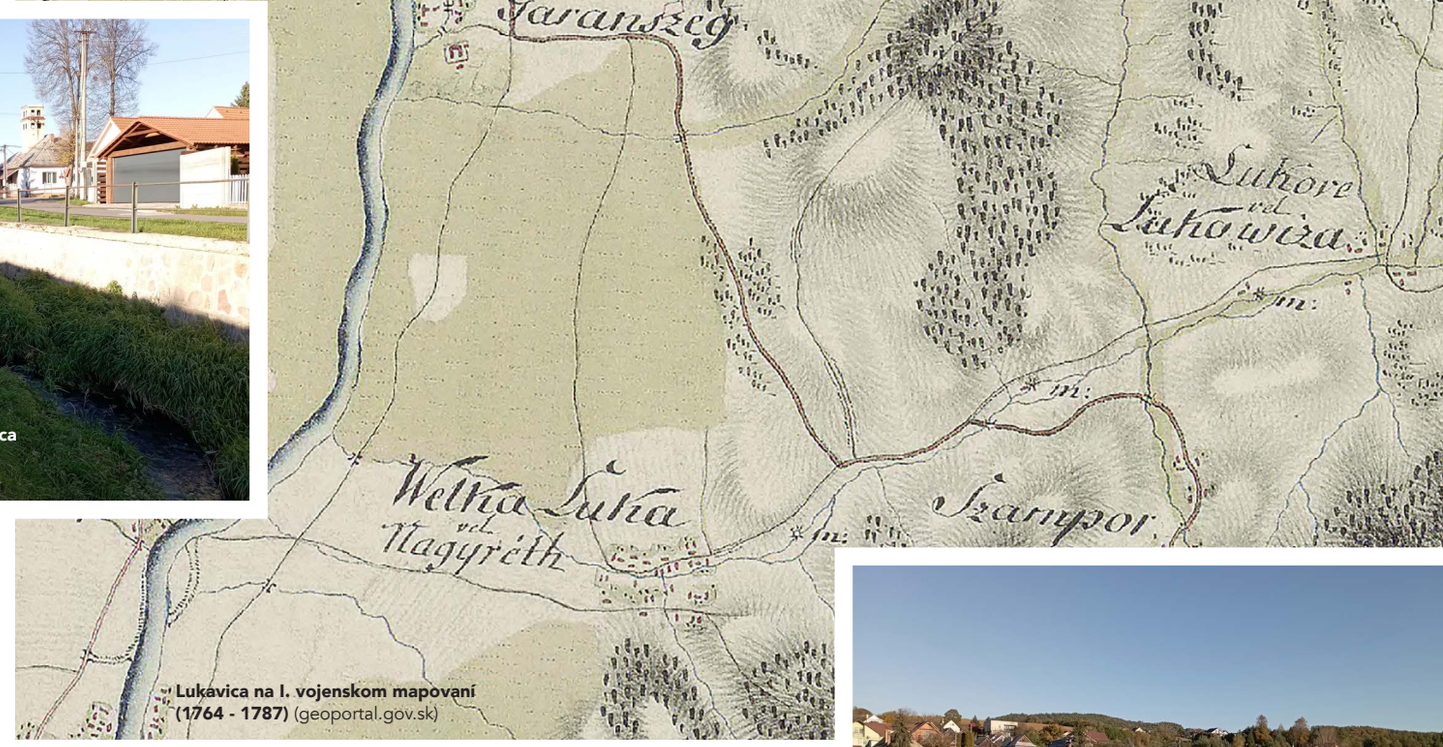

Lukavica na I. vojenskom mapovaní (1764 - 1787) (geoportal.gov.sk)

Pokiaľ máme analyzovať pôvod názvu Lukavica, treba uviesť, že obcí s takýmto názvom je na Slovensku niekoľko. Pre obyvateľov Zvolenskej kotliny je najznámejšia Lukavica v okrese Zvolen, ale existuje aj Lukavica v okrese Žarnovica a v okrese Bardejov. Analýza názvu je však univerzálna a všetky takto pomenované obce majú rovnakú motiváciu. Z hľadiska histórie a formovania názvu sa venujme Lukavici v okrese Zvolen, ktorá leží v doline rovnomenného potoka severovýchodne od Sliača.

Zem medzi potokmi Lukavica a Zolná

Počiatky Lukavice ako obce súvisia s osídľovacími procesmi, ktoré v oblasti Čerína začali v roku 1300, keď kráľ Ondrej III. daroval Madačovmu synovi Pavlovi zem Čerín medzi potokmi Lukavica a Zolná. V darovacej listine sa však ešte nespomína Lukavica ako sídlo, ale darované územie bolo ohraničené potokmi Zolná a Lukavica. O vyčlenení chotára obce Lukavica svedčí až deľba majetku Hronseku v roku 1358. Hranice, ktoré zaznamenáva metácia sa približne kryjú so severnými hranicami chotára Lukavice. V prvej polovici 14. storočia došlo k založeniu obce na území, ktorého vlastníkom bol Pavol z Čerína so svojimi potomkami. K histórii založenia Lukavice píše historik Pavol Maliniak v publikácii Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku (2009), že v roku 1351 v čase deľby majetkov v Čeríne sa tu už nachádzali viaceré sídla. „Magistrovi Mikulášovi pripadli podiely v západnej časti územia po obidvoch brehoch potoka spolu s majetkom Lukavica (cum una alia possessione Lwkocha vocata)". Časť Lukavice sa stala sídelným zemianskym majetkom a tamojší zemiansky rod používal aj príme-no Domankuš – preto táto časť Lukavice, v ktorej sídlil rod Domankuš, sa ojedinele zapisovala ako Domankušova Ves (Domankusfalva). Druhá časť Lukavice patrila Zvolenskému panstvu.

Ďalšie historické zápisy Lukavice s uvedením vročenia: 1389 Lukauicha, 1424 Lwkocza, 1773 Lukavicza, 1786 Lukawicza, 1808 Lukavicza, Lukavica, 1863 – 1882 Lukavica, 1888 – 1913 Lukoca, 1920 – 1987, 1990 – súčasnosť Lukavica.

Názov obce vznikol z názvu potoka

Osadný názov Lukavica vznikol procesom transonymizácie z pomenovania potoka Lukavica, v blízkosti ktorého osada vznikla. O tom, že prvotné bolo hydronymum (vlastné meno, tečúcich a stojatých vôd, riek, potokov) a až potom názov osady, nás presviedčajú nielen historické doklady, ktoré sú pre hydronymum staršie (1250 fl. Lukocsa, 1250 fl. Lucocha, 1263 fl. Lukuapathaka, 1293 fl. Lococha, riv. Lokocha..., ale aj pôvod hydronyma, ktoré bolo utvorené typickou príponou pre hydronymá – prípona -ica bola v minulosti produktívna práve pre hydronymá (Kremnica, Bystrica, Blatnica). Hydronymum Lukavica vzniklo z prídavného mena lukavý (psl. *lǫkavъ) vo význame „dravý, ľstivý, zákerný". Motiváciou bol charakter toku, ktorý bol nestály – niekedy so stúpajúcou, inokedy s klesajúcou hladinou, zmenou smeru toku a množstvom spodných vírov, ktoré často spôsobili utopenie človeka alebo zvierat. Zákernosť toku spočívala aj v častých záplavách a vytváraní vymytých výmoľov a rýh.

Keďže východisko hydronyma je praslovanské, rovnaké alebo podobné názvy môžeme nájsť aj v iných slovanských krajinách. Obec s názvom Lukavica nájdeme v Bosne a Hercegovine juhozápadne od Sarajeva, ďalšiu obec s názvom Lukavice nájdeme takisto v Bosne a Hercegovine. V Českej republike ležia dve obce s názvom Lukavice, a to v okresoch Ústí nad Orlicí a Klatovy.

Obec Lukavica (Foto: Michal Városík)

Vedeli ste, že...

❶polyhistor Matej Bel vo svojich Notíciách spomína, že Lukavičania boli vychýrení a zruční vtáčnici?

❷každoročne na jeseň sa konali preteky v lapaní drozdov pri jesennom ťahu?

❸najvýznamnejšou osobnosťou Lukavice je prozaička, prekladateľka a publicistka Hana Ponická, ktorá tu žila v rokoch 1977 – 1989 v čase svojho politického disentu?

❹obdobie disidentského života v Lukavici opísala H. Ponická v knihe Lukavické zápisky?

❺príme no lukavického zemianskeho rodu Domankuš bolo odvodené z rodného mena Dominik?

OBRAZ DETVY A JEJ OBYVATEĽOV NA STRÁNKACH NOVÍN Z 19. STOROČIA

Ján Golian, historik

(Tento článok je upravenou verziou pôvodných kapitol „Detva nie je dedina .... Detva je kraj" a „Detvania sa z ohľadu obydlia na dvoje delia, totiž na mešťanov a lazníkov" publikovaných v monografii Jána Goliana: Život ľudu detvianského. Historicko-demografická a kultúrna sonda do každodenného života na Podpoľaní v dlhom 19. storočí. Ružomberok: Society for Human Studies, 2019)

Idealizovaný Detvan v časopise Černokňažník z roku 1884. (Zdroj: Archív autora)

Pojem Detva a Detvania sa v 19. storočí stal pomerne frekventovanou témou v diskurze slovenských národovcov, novinárov, ale aj spisovateľov či odborníkov. Tento jav sa objavil po publikovaní Sládkovičovej básne Detvan, v ktorom idealizoval obraz miestneho obyvateľstva a prakticky pripodobnil jeho pozitívne obrazy ku všetkým Slovákom. Preto sa v nasledujúcich desaťročiach k Detve začali vracať mnohí publicisti, ktorí glorifikovali miestnu krajinu a obyvateľov. Detvania predstavovali akýsi skanzen starého sveta, v ktorom zostalo mnohé z minulosti, čo sa v moderných uhorských mestách už vytratilo.

Takto o Detve písali mnohí autori, pričom niektorí z nich región ani nikdy nenavštívili, ale ani to im nebránilo, vytvárať idealizovaný obraz. Koncom 19. storočia sa bezchybný obraz začal meniť na negatívny, a teda aj Detva sa postupne stala konotáciou kriminálneho kraja. V tomto lesmi posiatom regióne, podľa opisov, hrozilo nebezpečenstvo najmä cudzincom. Najmä tým, že budú okradnutí alebo že sa stanú obeťami iných fyzických násilností. Či už išlo o pozitívne alebo o negatívne charakteristiky, jednou z najčastejších tém o ktorej autori písali, boli opisy prírody a originality miestnych obyvateľov. Táto bola pre čitateľov z iných slovenských regiónov čímsi skutočne nevídaným.

Roztratené lazy alebo ľudnaté trhové mestečko?

Pevnou súčasťou obrazu Detvy ako pojmu, bol opis prírody a regiónu, v ktorom toto jedinečné mestečko s lazmi ležalo. Roztratené samoty – lazy na hornatých svahoch vyhasnutej sopky Poľany fascinovali mnohých prichádzajúcich cudzincov, ale i miestnych

Detva a jej okolie ako ideál slovenskej krajiny. (Zdroj: Slovenská národná knižnica - Literárny archív, sign. PD 7/2)

rodákov. Hornatý kraj ako dominantnú charakteristiku Detvy zvolil rodák z neďalekej Očovej, Matej Bel, v diele Notitia Hungariae novae geographico historica. Tomus Secundus (1736). Končiny slávnej Poľany prepájali Belovu rodnú dedinu s centrom podpolianskej lazovej oblasti a autor ju označil za tak rozľahlú, že nie je celkom známa ani miestnym obyvateľom. Bel prezentoval roztratenosť a vzdialenosť jednotlivých usadlostí ako unikátne vlastnosti regiónu a miestneho spôsobu života. Charakteristika oblasti Podpoľania od Jána Čaplovača, z prvej polovice 19. storočia, predstavovala Detvu ako najľudnatejšie trhové mestečko vo Zvolenskej stolici. Rastúcu populáciu a jej charakteristickú sídelnú štruktúru popísal Čaplovič v publikácii Etnografia Slovákov v Uhorsku (1997) ako kraj, kde „polovica je rozložená po úbočiach na lazoch, kde majú všetci gazdovia pozemky okolo svojich domovov".

Romantický obraz o Podpoľaní sa významne formoval v období, v ktorom sa objavuje literárny záujem o región a kde tkvejú i korene neskoršieho odborného záujmu o túto tému. Božena Němcová opisovala Detvu a jej lazy, hoci sa tam nezastavila, po štvrtej ceste po Slovensku v roku 1855. Vtedy navštívila okolie Zvolena. Spisovateľka sa vo svojom opise Kraje a lesy ve Zvolensku, publikovanom v roku 1859 v časopise Živa, venovala miestnemu riedko osídlenému regiónu: „místa na sklonku vrchu, vykolčená, zoraná; na každém lazu, obyčejne uprostřed polí, jsou chýže, v nichž bydlí sedláci, každá rodina pro sebe. Roztroušená ta stavení velmi pěkně vyhlížejí." Němcovej interpretácia detvianskych lazov spolu s jednoducho žijúcim obyvateľstvom pôsobila romanticky. Jej podanie reality bolo však silne literárne a dobovo podfarbené, o každodennom neľahkom živote obyvateľov sa autorka nezmieňovala. Podobne romantizujúci obraz o Podpoľaní

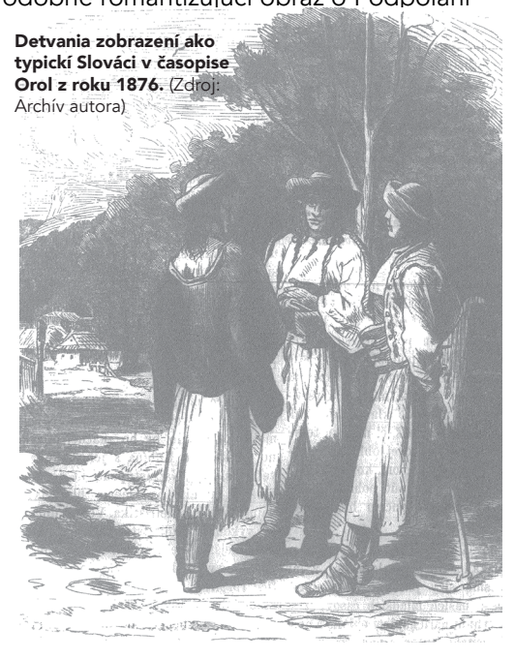

Detvania zobrazení ako typickí Slováci v časopise Orol z roku 1876. (Zdroj: Archív autora)

nachádzame v rukopisnom diele, v študentskom časopise Venec, uloženom v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice. V ňom autor Maximilián Hudec zdôrazňoval až kráľovskú dominanciu pohoria Poľany. Pod týmto masívom podľa slov autora leží „na rovinke, a to práve na prostriedku" mestečko s vyše sto slamenými domčekmi. Hudec vo svojej charakteristike priradil Detve titul najkrajšieho mesta. V podobnom duchu, determinovanom dobou a štylizovanom v exaktnom jazyku, bola charakteristika podpolianskej krajiny v Riegrovom naučnom slovníku (1862). V ňom Michal Chrástek o mestečku napísal, že sa „skládá z roztroušených laz čili osamotněných domů a hospodářských s přiležícími zahradami, rolemi a lukami, jež na místě vyrubaných pralesů povstaly".

O roztratenom osídlení Podpoľania sa bez prílišného citového podfarbovania, no pod vplyvom pozitívnych dojmov, vyjadril na prelome 19. a 20. storočia aj Němcovej krajan, maliar Emil Pacovský. V článku Na Dětvě, publikovanom v časopise Slovenské dielo. Revue pre literatúru a umenie (1910), píše: „Detva nie je ani dedina, ani mestečko, ani mesto, ale Detva je kraj!" Podľa mladého umelca tak veľa Detvanov nemohlo obývať „chalupami nebo domky úzce vymezené a omezené oblasti". Pacovský takto predstavil laznícke obydlia rozložené na poliach a pastvinách pod rozľahlou Poľanou. Detvu vykreslil ako veľkú dedinu s dvoma námestiami, z ktorých jedno určovali dva rady domov hlavnej ulice a druhé, menšie, sa nachádzalo pri kostole. Cesty cez celé mestečko podľa Pacovského neboli nikde dláždené a počas dažďov prinášalo ich blato mierne komplikácie a v čase sucha zasa prach podobný „tomu saharskému". Detvu predeľoval potok, ponad ktorý boli postavené drevené mosty. Tie často nevydržali nápor mohutnej vody topiacej sa z vrchov Poľany či počas dlhotrvajúcich dažďov. Voda v potoku na prelome 19. a 20. storočia už pitná nebola, keďže si k nemu našli cestu potôčky hnojovky a močovky z okolitých dvorov.

Karel Dvořák – Na návsi (Detva), 20. storočie, 1. polovica, 1900 – 1925, (Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.UP-DK_3863)

„Detvanské obyvateľstvo delí sa na dve hlavné čiastky..."

Pri obraze detvianskeho obyvateľstva nachádzame dva základné rozdiely, ktoré boli determinované odlišným spôsobom života na Podpoľaní. Menšia, avšak vplyvnejšia časť obyvateľstva, žila v rastúcom centre regiónu, v mestečku Detva. Tá početne väčšia bola usadená na roztratených lazoch, ktoré nemali s modernizujúcim sa mestečkom úzky kontakt. Rozdiely medzi oboma skupinami obyvateľstva zostávali hlboko vryté v mysliach obyvateľov Podpoľania ešte v rokoch prvej Československej republiky. Vtedy ešte stále chodievali obyvatelia z lazov do detvianskeho kostola bosí a pri farskej studni si umývali špinavé nohy. Obyvatelia mestečka pozerali s istou dávkou opovrhnutia na týchto zvláštnych ľudí, ktorí si nemohli dovoliť kúpiť ani sviatočné topánky.

Cudzinci, ktorých inšpiroval detviansky prototyp človeka, nachádzali jeho verný obraz v populácii na roztratených lazoch, pričom v mestečku sa už vytrácal. Pôvod základných rozdielov medzi obyvateľmi mestečka a lazníkmi sa už v poslednej tretine 19. storočia odôvodňoval na základe geografických rozdielov regiónu. V novinách Obzor (1869) boli tieto odlišnosti charakterizované ako: „Detvanské obyvateľstvo delí sa na dve hlavné čiastky; jedna z nich žije v mestečku samom, druhá, ale síce počtom oveľa silnejšia, v jednotlivých, medzi horami roztratených domoch, tak zvaných lazoch." Mentálne rozdiely medzi dvoma typmi Podpoľancov tematizoval Maximilián Hudec. Lazníci žijúci v domčekoch v horách pôsobili dojmom divších, neohrabaných ľudí žijúcich celý život bez kontaktu s ľuďmi z iného, ako zo svojho prostredia. Ďalšie tvrdenie autora je už ťažšie uveriteľné. Podľa neho sú mladí muži žijúci na lazoch chránení od práce v lesoch, a dokonca nie sú vystavení ani žiadnej práci na domácom hospodárstve. S touto ochranou pred fyzickou námahou podľa slov autora súvisí vysoký vzrast Detvanov. Hudec sa bližšie nevenoval obrazu obyvateľov mestečka, uviedol len príklad rozdielu v štruktúre bývania, kde „sa Detvania z ohľadu obydlia na dvoje delia, totiž na mešťanov a lazníkov". Načrtnuté rozdiely medzi lazmi a Detvou, ale i medzi jednotlivými osadami navzájom, vznikali na základe odlišných prírodných podmienok.

Prirodzenými odlišnosťami v krajine a v spôsobe obživy sa medzi „Detvanmi" a „lazníkmi" prehlbovalo vzájomné rozdelenie. Obyvatelia mestečka si postupne upevňovali pocit nadradenosti nad ľuďmi z lazov a časom sa pomenovanie lazník spájalo s negatívnou konotáciou, či dokonca sa stalo pejoratívom. Lazníci zostávali v očiach obyvateľov mestečka „divokí a svojskí", čo potvrdzuje aj miestna ľudová slovesnosť demonštrovaná v piesňach, ktoré sa

v Detve ešte dnes uchovali v kolektívnej pamäti: „Detvan som ja Detvan s lazníci kamarát, keď chytím lazníka, hodím ho o garád.“ Na druhej strane lazníci, najmä majitelia rozsiahlych gazdovstiev, pozerali na obyvateľov mesta ako na chudobu, až do takej miery, že nimi

ské noviny (1893) tento obraz slovami: „V izbe drží Detvan sliepky cez zimu, aby vraj vajcia niesly a v mnohých domoch i v izbe chovajú svine, totiž dávajú im len tam žrať; okotenú ovcu i s jahňaťom donesie Detvan do izby a tam ju drží za niekoľko dní. Potom nie div,

Pavol Socháň – Pri oldomáši v Detve, 19.–20. storočie, prelom, 1895–1913, (Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.UP-DK_2664)

opovrhovali. Z týchto dôvodov ešte do začiatku minulého storočia boli nemysliteľné sobáše, ktoré by prepájali obe skupiny Podpoľancov.

Spôsob života lazníka predstavoval v niektorých prípadoch až neprekonateľnú bariéru na ceste k prijatiu hrdými detvianskymi gazdami. Viaceré opisy života na lazoch dokazujú, že obyvatelia samôt neraz zdieľali svoje obydlie s hospodárskymi zvieratami. Tento jav bol rozšírený najmä v zimných mesiacoch, keď v maštaliach ohrozovali život mláďat a osoh z chovu zvierat najmä silné mrazy. Ján Ferienčík, ktorý prežil väčšinu svojho detstva v Detve, zachytil v článku Etnografické črty v periodiku Sloven-

že v niektorej takejto izbe jesto blata na prst.“ Z citovaných opisov vyplýva, že jednoduché detvianske obyvateľstvo uprednostňovalo potreby vlastného hospodárstva pred kultúrnejšou formou bývania, ktorú praktikovala moderná spoločnosť.

I napriek vzájomnému odsudzovaniu a napätiu medzi oboma typmi Detvanov sa práve lazníci stávali symbolom Podpoľania a ich „nepoškvrnená krajina a duša“ lákala záujem o Detvu. Karolovi Antonovi Medveckému v pamäti práve utkveli „originálne typy lazníkov“ a „lazy sa stali okúzľujúcim svetom“ pre tohto mladého kaplána, na ktorý spomínal vo

Karel Dvořák – Starý Detvanec, 20. storočie, 1. polovica, 1908 – 1914, (Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.UP-DK_3870)

svojich memoároch Z mojich rozpomienok k šesťdesiatinám (1937). Tento kraj sa teda stával lákadlom pre vzdelancov z najrôznejších odvetví, ale rovnako i pre zvedavcov a cestovateľov.

Detvania a ich región boli teda v minulosti hodnotení rozdielne. Mnohým autorom táto téma učarovala natoľko, že nekriticky opakovali romantizujúce predstavy o málo známom kraji, vďaka čomu sa tento obraz šíril v početnej čitateľskej základni. Vďaka tomu vznikali o Detve rôzne fámy a autormi vytvorený obraz, že práve tento región je strediskom a prototypom slovenskosti. Tieto vlastnosti boli pridávané aj Detvanom, ktorí sa stali symbolom originality aj vďaka jedinečnému kroju či ďalšou úpravou zovňajšku - nízkym klobúkom s retiazkami, kečkami či fujarou.

Karel Dvořák – Dětva: Detvanka, 20. storočie, 1. polovica, 1908 – 1914, (Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.UP-DK_3864)

Society for Human Studies
malé vydavateľstvo
prinášajúce VEĽKÉ knihy

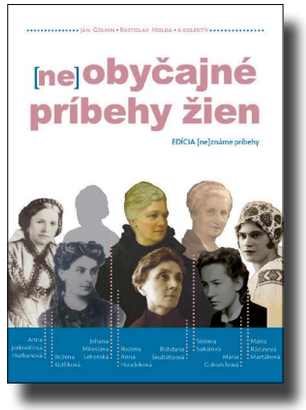

Naše tituly sa venujú sociálnym dejinám zameraných na človeka a jeho osudy. Nájdete v každom dobrom kníhkupectve.

www.s4hs.sk
facebook.com/s4hs.sk
instagram.com/s4hs.sk

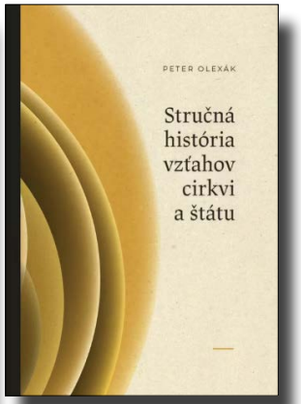

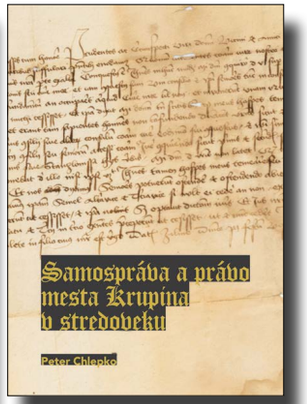

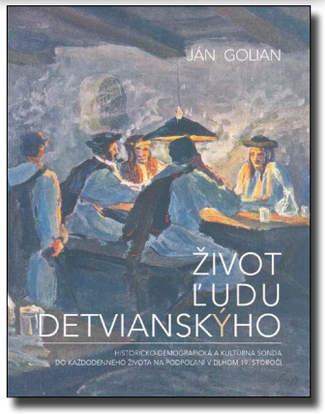

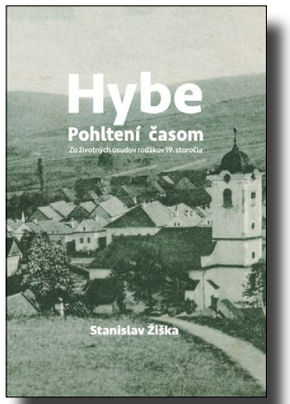

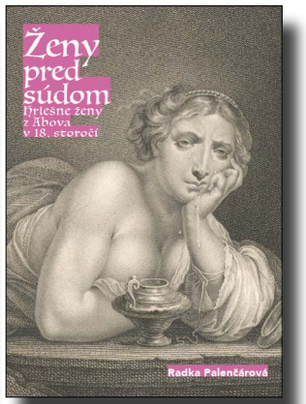

V BANSKEJ BYSTRICI
NAVŠTÍVTE

THURZOV DOM
MATEJOV DOM
TIHÁNYIOVSKÝ KAŠTIEĽ

STREDOSLOVENSKÉ
MÚZEUM

SKVOST EURÓPSKEJ GOTIKY

Kostol SV. FRANTIŠKA SERAFÍNSKEHO v Ponikách

Nová atraktívna publikácia o unikátnej pamiatke v našom regióne

Stredoslovenské múzeum pripravilo pre svojich priaznivcov a odbornú i širšiu verejnosť ku koncu roka 2024 vydanie špeciálnej publikácie o ranogotickom rímskokatolíckom Kostole sv. Františka Serafínskeho v Ponikách. Komplexne fotograficky a faktograficky zdokumentovaná národná kultúrna pamiatka jej architektúra, mobiliár a predovšetkým jedinečné nástenné malby poukazujú nielen na umeleckú krásu a kvalitu, ale predovšetkým na bohatý a zložitý duchovný svet stredovekého človeka. Publikáciu dopĺňajú sprievodné a vysvetľujúce texty vychádzajúce z archívnych materiálov, reštaurátorských, pamiatkových správ a odbornej literatúry publikovanej najmä v posledných troch desaťročiach. Koncepčne je toto nové dielo spracované inovatívnym spôsobom tak, aby nielen posunulo odbornú úroveň nášho poznania, ale aby aj v širokom okruhu potenciálnych čitateľov vzbudilo záujem o regionálnu históriu a ochranu a zveľaďovanie nášho rozsiahleho a pestrého slovenského pamiatkového fondu. Smerovať k tomu prostredníctvom konkrétnych zaujímavých príkladov je zrejme tá správna cesta.

Marcel Pecník,
riaditeľ Stredoslovenského múzea, historik a publicista považuje skúmanie a prezentovanie našej histórie za mimoriadne dôležité a potrebné

Rímskokatolícky kostol sv. Františka Serafínskeho s budovou fary (Foto: Stredoslovenské múzeum)

Stredoslovenské múzeum

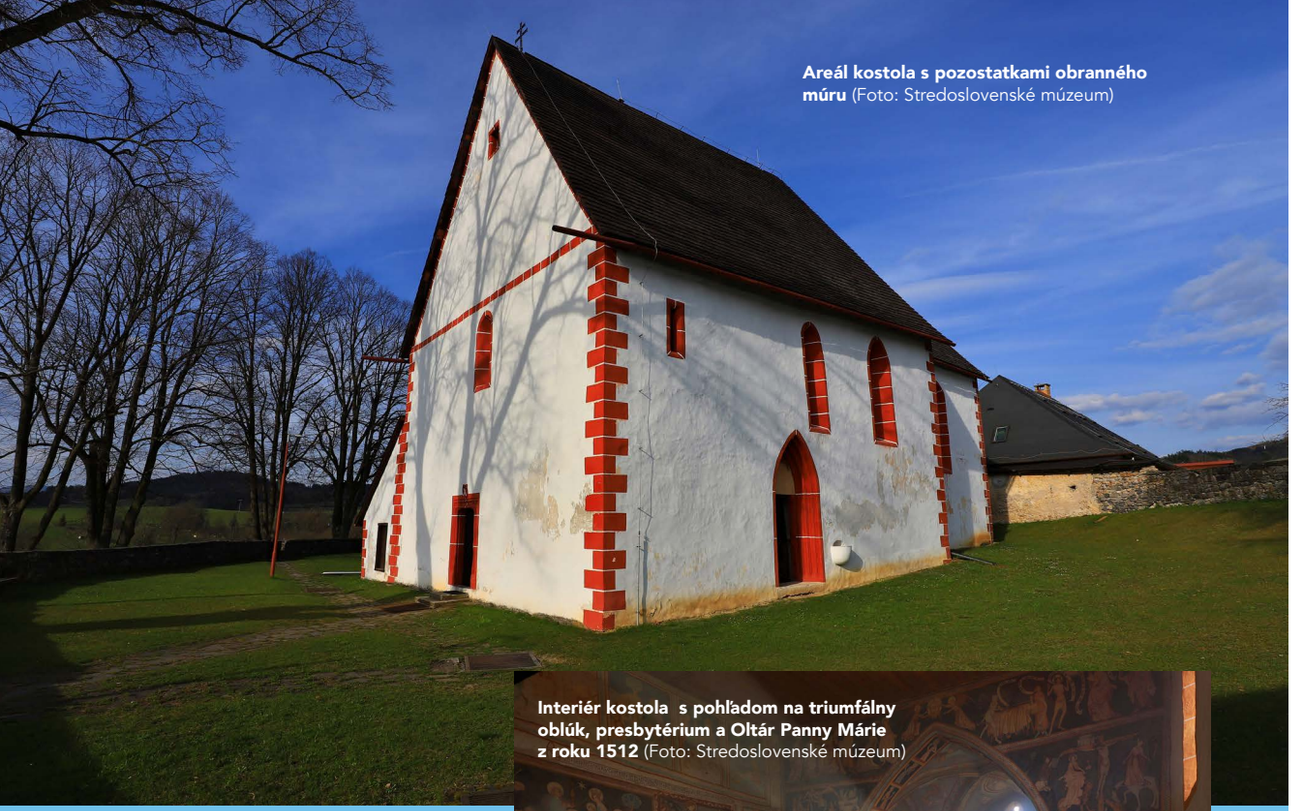

Areál kostola s pozostatkami obranného múru (Foto: Stredoslovenské múzeum)

Interiér kostola s pohľadom na triumfálny oblúk, presbytérium a Oltár Panny Márie z roku 1512 (Foto: Stredoslovenské múzeum)

Prvá doposiaľ známa písomná zmienka o Ponikách pochádza z roku 1284

Obec Poniky s Kostolom sv. Františka Serafínskeho je dôležitým sídlom podpolianskeho regiónu. Jej hlavná časť je lokalizovaná najmä v údolí potoka Vladárka a celkovo majú Poniky svoje miesto v lone krásnej a najmä lesnatej stredoslovenskej prírody. Súčasťou obce sú aj dve miestne časti – Ponická Lehôtka a Ponická Huta. Obec v roku 2024 oslavuje 740. výročie najstaršej doposiaľ známej písomnej zmienky.

V minulosti bola obec svojou polohou pomerne izolovaná od iných sídel Zvolenskej župy. Aj dnes je s ostatnými spojená iba dvoma štátnymi cestami smerom na Šalkovú alebo smerom na Dúbravicu, Čerín. Spojenie s Banskou Bystricou umožňuje úzka cesta cez spomínanú mestskú časť, v minulosti samostatnú obec Šalková, pričom smerom k nej vedie cez náročný svahovitý terén s mnohými zákrutami – kiarami.

Vznik názvu obce má niekoľko verzií. Jedna z nich hovorí, že názov Poniky je utvorený od slova „spájať", iná verzia hovorí, že v 13. storočí stála v Ponikách kaplnka, pri ktorej bývali mníšky. Ľud nazýval tieto mníšky paničky – paniky, z čoho vraj neskôr vznikol názov Poniky. Tretia verzia sa spája s povesťou, podľa ktorej ešte v 12. až 13. storočí stál nad Ponickou Lehôtkou majer patriaci k Ľupčianskemu hradu. Keďže na majeri nemali dostatok vody, chodili údajne napájať statok do doliny, kde teraz ležia Poniky. Poslednú verziu vzniku názvu Poniky ponúkol Ján Slávik v Dejinách Zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Potôčiky v Ponikách podnikajú (unikajú) do zeme a o niekoľko metrov ďalej zas vyvierajú plným prúdom. Jednoduchým vynechaním písmena „d" vzniklo pomenovanie obce Poniky. Ľud nazýval obec Ponike alebo aj Pojnike, v starých listinách sa uvádza názov Ponyk, Panyk a aj pomaďarčený ekvivalent Pónik.

Magister Filip, syn Tomáša (magister Philipp filius Thomas), získal zem Poniky do trvalého vlastníctva s vyznačenými hranicami darovaného územia darom od uhorského kráľa Ladislava IV. Kumánskeho za jeho zásluhy v bojoch proti Kumánom a za pomoc v bojoch proti českému kráľovi Přemyslovi Otakarovi II. ako dokladá donačná listina uhorského kráľa Ladislava IV. z 27. júla 1284.

Počiatky Kostola sv. Jána Evanjelistu

V roku 1310 dostali vznešení muži Peter a Tomáš, synovia menovaného grófa Filipa zo Zvolena (nobiles viri Petrus et Thomas, filii comitis Philippi de Zolio) od ostrihomského arcibiskupa Tomáša povolenie postaviť na tomto území kaplnku – „Capellam in honorem beati Johannis Evangelistae", teda „kaplnku zasvätenú sv. Jánovi Evanjelistovi" a vedľa nej zriadiť cintorín, čo v tom roku aj urobili. Listina viažuca sa k tejto udalosti je datovaná na 26. august 1310 v Dömösi (Maďarsko). Zachovala sa v pergamenovom tranzumpte – odpise Turčianskeho konventu z roku 1312 a je uložená na fare v Ponikách. Novopostavená kaplnka a ponická farnosť boli vyňaté spod územnej organizácie cirkvi a od začiatku podriadené jedine právomoci ostrihomského arcibiskupa.

Kostol stojí v juhovýchodnej časti obce a je ukážkovým príkladom stavebnej dispozície stredovekého kostola tzv. stredoslovenského banského okruhu z prvých desaťročí 14. storočia. Pôvodne bol kostol zasvätený sv. Jánovi Evanjelistovi, ktorý je na nástenných maľbách v interiéri niekoľkokrát aj zobrazený. K zmene jeho patrocínia došlo pravdepodobne v súvislosti s pôsobením rádu františkánov v neďalekej Slovenskej Ľupči.

Ranogotický kostol tradične orientovaný s oltárom na východ a postavený z lomového kameňa, prešiel viacerými renováciami a prestavbami v rokoch 1752 (1758), 1764, 1778, 1810, 1822, 1895. Výraznou bola baroková prestavba lode, kaplnky a sakristie v roku 1752.

Reštaurátorský výskum viedol profesor Vladimír Úradníček

Systematický reštaurátorský výskum kostola prebehol v rokoch 1971 – 1972, pričom od roku 1971 sa začalo aj s komplexnou obnovou kostola: reštaurátorským výskumom, zameraním, dokumentáciou, spolu s návrhom na obnovu. V rokoch 1972 – 1975 prebiehalo plošné odkrytie fresiek, v rokoch 1975 – 1977 ich statické zabezpečenie, ktoré pokračovalo obnovou fasád podľa schváleného návrhu (1976 – 1979) s následným postupným reštaurovaním interiéru (1980 – 1992).

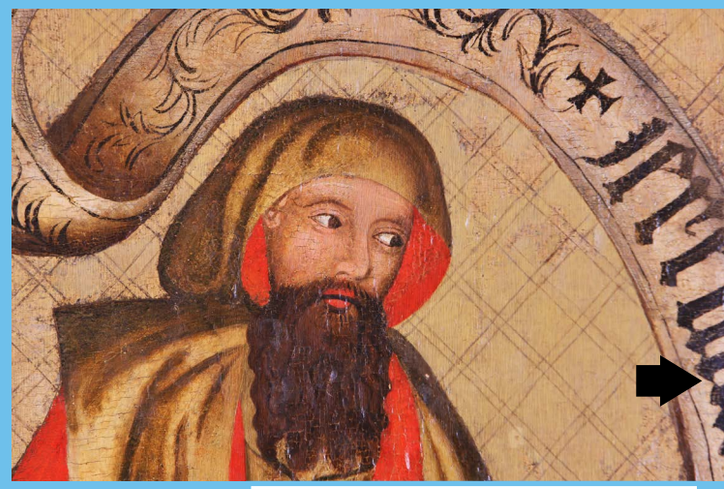

Detail proroka Jeremiáša z tabuľovej maľby (Foto: Stredoslovenské múzeum)

Reštaurátorský výskum viedol profesor Vladimír Úradníček (1931 – 2010), ktorý bol jedným z prvých absolventov Oddelenia reštaurovania Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave (1956) a tiež aj jedným najznámejších reštaurátorov nástennej maľby, omietok a historickej architektúry u nás. Bol tiež spoluzakladateľom stavovskej organizácie Komory reštaurátorov a dlhé roky pôsobil aj v Reštaurátorskej komisii Pamiatkového úradu v Bratislave. Reštaurátorský výskum aj samotné reštaurovanie monumentálnych nástenných malieb realizovali spolu s ním študenti Katedry reštaurovania Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave.

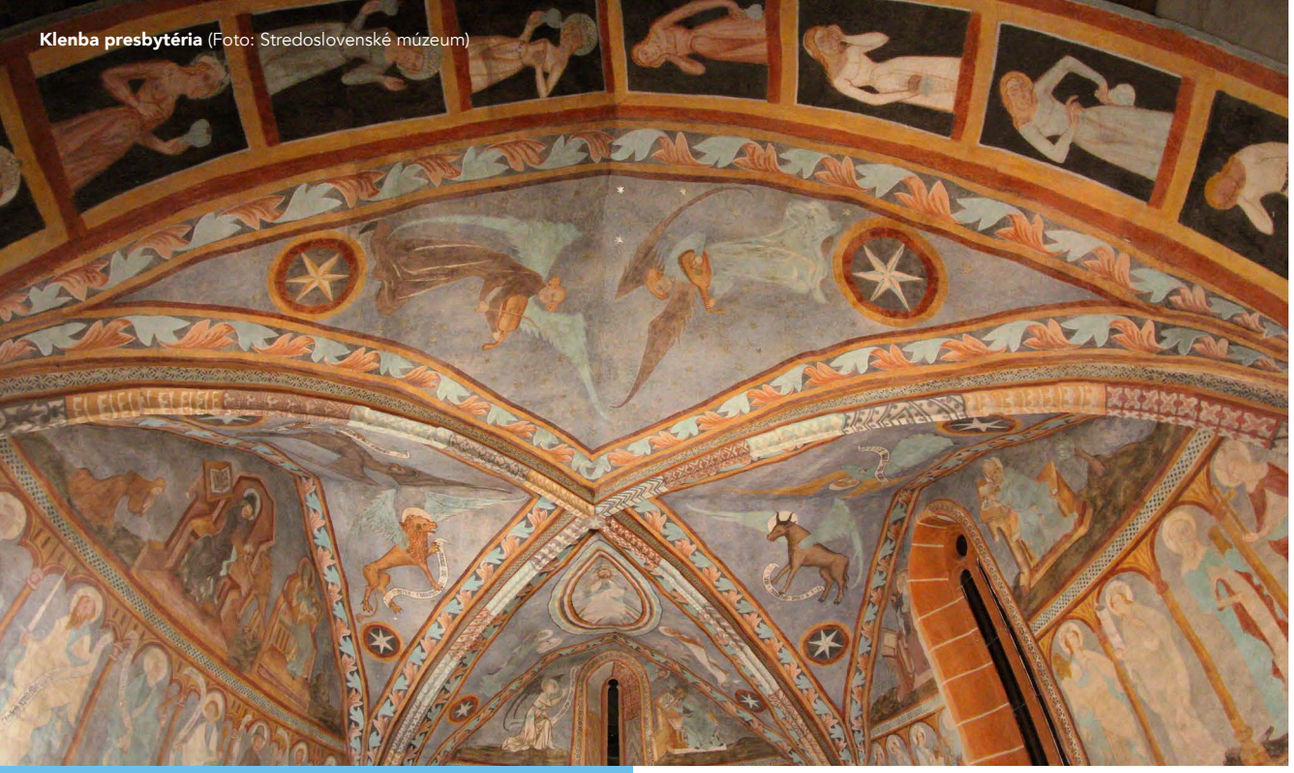

Klenba presbytéria (Foto: Stredoslovenské múzeum)

Ponický kostol je unikátny vďaka nástenným maľbám zo 14. – 15. storočia

Kostol sv. Františka Serafínskeho v Ponikách má rozsahom, kvalitou aj ikonografickým programom mimoriadnu a unikátnu maliarsku výzdobu stredovekými nástennými monumentálnymi freskami s použitím vajcovej tempery. V samostatných maľbách aj cykloch je ukážkovým príkladom stredovekého fenoménu Biblia pauperum – biblia chudobných, teda zobrazenia stredovekých nástenných malieb s výjavmi zo Starého a Nového zákona, prípadne hagiografickými scénami opisujúcimi život svätcov, určenými pre chudobných ľudí, ktorí boli negramotní, takže si nemohli Bibliu ani kúpiť, ani prečítať.

Maľby v interiéri pochádzajú z viacerých etáp, z nich dve sú datované rokmi 1415 a 1478. Vrstva z roku 1415 je dominantná, najlepšie zachovaná, a preto je aj najviac reštaurátorsky prezentovaná. Výzdoba interiéru nástennými maľbami má však staršiu tradíciu. Najstaršie nástenné maľby vznikli už v 14. storočí.

Kostol prešiel konfesionálnymi zmenami. Pôvodne bol katolícky, neskôr evanjelický a nakoniec opäť až do súčasnosti katolícky. Najhorší, najdevastujúcejší dopad na kostol mali turecké nájazdy, plienenie slovenských miest a obcí vrátane Poník, náboženské vojny a stavovské protihabsburské povstania v 17. storočí, odohrávajúce sa aj na území Slovenska. V tejto súvislosti došlo, okrem renovácií a prestavieb kostola, aj k zmenám v oltárnej výbave, respektíve k výmene celých oltárnych architektúr. V kostole sa vystriedalo niekoľko oltárov. Zrejme najstarším oltárom vytvoreným začiatkom 14. storočia pri posvätení kostola bol oltár sv. Jána Evanjelistu.

Keďže v roku 1415 bol kostol rekonštruovaný a vymaľovaný novými freskami so signifikantnými prvkami františkánskej ikonografie je viac ako pravdepodobné, že práve v tomto roku bol pôvodný Oltár sv. Jána Evanjelistu presunutý z presbytéria do sakristie z dôvodu výstavby nového oltára zasväteného sv. Františkovi z Assisi. Do súčasnosti sa z tohto zachovali dve tabuľové maľby. Ide o obidve časti ľavého krídla, konkrétne o tabuľu s kráľom Dávidom a tabuľu s prorokom Jeremiášom.

Prorok Jeremiáš je vystavený a návštevníckej verejnosti prístupný v expozícii História mesta Banská Bystrica v Matejovom dome (hradný areál mesta B. Bystrica), jednej zo stálych expozícií Stredoslovenského múzea. V súčasnosti je v presbytériu kostola ako hlavný oltár osadené neskorogotické retabulum Panny Márie s dvoma zatváracími krídlami z roku 1512.

Nová publikácia predstavuje komplexný pohľad na Kostol sv. Františka Serafínskeho

Publikácia, ktorú pripravilo a vydalo Stredoslovenské múzeum predstavuje čitateľom komplexný obraz Kostola sv. Františka Serafínskeho. Vďaka detailnému dokumentovaniu kostola v písanej i fotografickej podobe sa do rúk čitateľov dostávajú cenné informácie o vzácnej a unikátnej pamiatke medzinárodného významu, stojacej neďaleko Banskej Bystrice. S iniciatívou na prípravu a vydanie prišiel v roku 2023 riaditeľ múzea, historik a známy publicista Marcel Pecník, ktorý určil aj koncepciu publikácie a po všetkých stránkach zabezpečil potrebné procesy. Z hľadiska zostavovateľskej činnosti mimoriadne k vzniku publikácie prispela Vladimíra Luptáková, vedecká tajomníčka a kurátorka Stredoslovenského múzea.

Súčasťou a ďalším obohacujúcom rozmerom knihy je aj prvý zberateľský EX LIBRIS Stredoslovenského múzea s vyobrazením Oltára Panny Márie z roku 1512, ktorého autorom je grafik Adrian Ferda. Prípravu a realizáciu EX LIBRIS zabezpečila Slovenská pošta, a. s. a jej zložka POFIS.

Autorský tím knihy tvorili: Mgr. Juraj Žembera, PhDr. Marcel Pecník, Mgr. Peter Račko, PhD. (všetci Stredoslovenské múzeum) a Mgr. Martin Vančo, PhD. Fotograficky kostol podrobne zdokumentoval banskobystrický fotograf Patrik Rešovský a pútavú grafiku publikácie pripravila Mgr. Eva Smoleková (Stredoslovenské múzeum). Múzeum ďakuje za spoluprácu všetkým organizáciám i jednotlivcom, ktorí akokoľvek prispeli k úspešnej realizácii tohto projektu. Osobitne ďakuje podporovateľom vydania – Ministerstvu kultúry Slovenskej republiky, Banskobystrickému samosprávnemu kraju, ktorý je nielen zriaďovateľom, ale aj podporovateľom múzea, Banskobystrickému biskupstvu a pánovi biskupovi Mons. ThDr. Mariánovi Chovancovi, známej stredoslovenskej šperkárke pani Kataríne Žiak a ďalším, ktorí prispeli. Bez ich pomoci by múzeum nemohlo publikáciu vydať.

Predná strana obálky novej publikácie o kostole v Ponikách *(Zdroj: Stredoslovenské múzeum)*

Dvaja anjeli neznámeho autora z druhej polovice 18. storočia
(Foto: Stredoslovenské múzeum)

V decembri 2024 sa dostáva na knižný trh. Veríme, že si nájde čo najviac čitateľov a že ich osloví svojím obsahom. Stredoslovenské múzeum, ktoré tento rok oslavuje svoje 135. výročie založenia (1889) ňou začína svoju ďalšiu knižnú edíciu, ktorá bude zameraná na významné pamiatky okresu Banská Bystrica. Námetov a výziev v tomto spektre záujmu je skutočne dosť, a to určite na dlhé roky ďalších výskumných a publikačných projektov.

RANÉ OBDOBIE FUTBALOVEJ HRY vo Zvolene

v končiacej ére žalára národov

Ján Beňuška, publicista

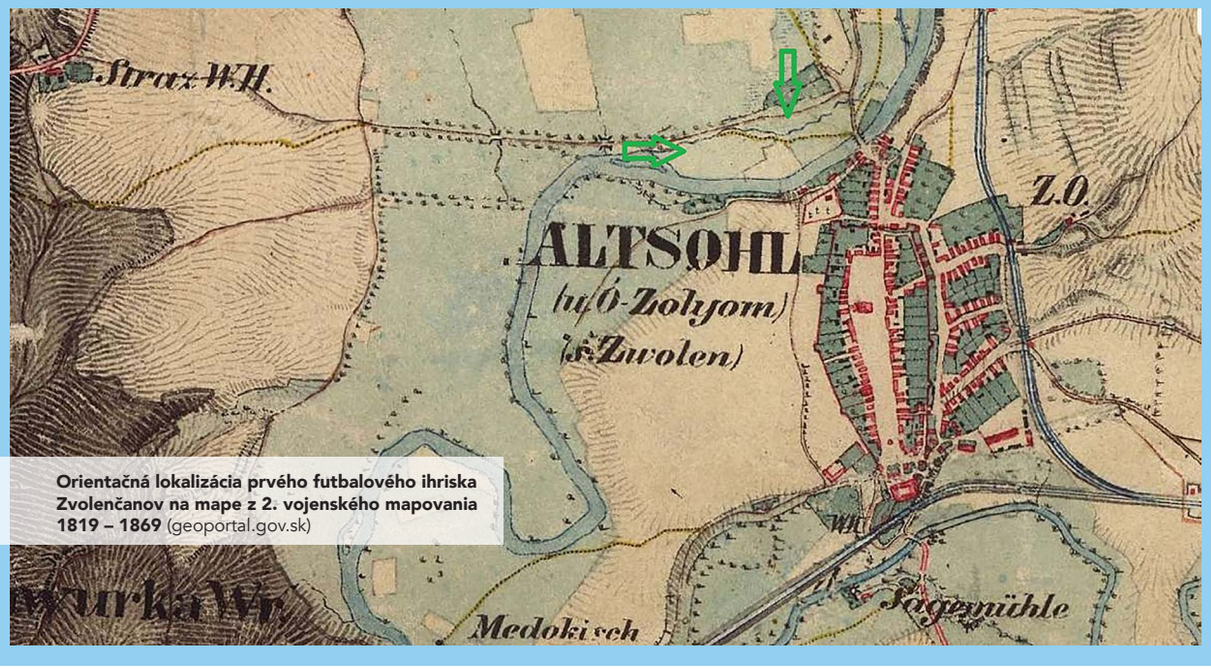

Orientačná lokalizácia prvého futbalového ihriska Zvolenčanov na mape z 2. vojenského mapovania 1819 – 1869 (geoportal.gov.sk)

Než začneme dúchať do pahrieb živelnej formy a počiatkov organizovanej hry v meste pod Pustým hradom, treba pripomenúť, že telocvičné a telocvično-šermiarske spolky bez orientácie na futbalový šport existovali vo viacerých mestách stredného Slovenska už v druhej polovici 19. storočia. Ale spojenie organizovaný športový klub s orientáciou na futbal a mesto Zvolen je novšieho dáta.

V časti českej a slovenskej športovej historiografie sa traduje, že na strednom Slovensku sa futbalová hra rozšírila vďaka Sliaču. Podľa Encyklopedie našeho fotbalu – Sto let českého a slovenského fotbalu (1997) pochádzajú prvé písomné zmienky o zápasoch na území Slovenska z roku 1892. Odohrávali sa vraj v sliačskych kúpeľoch. Informáciu o sliačskom primáte však spochybnili autori Zlatej knihy futbalu na Slovensku (1987).

Podľa nich až na prelome 19. a 20. storočia si anglickí kúpeľní hostia v Sliači mali priniesť so sebou aj futbalovú loptu a nová hra domácich okamžite zaujala.

Počiatky siahajú do rokov 1901 – 1902

Raná minulosť zvolenského futbalu, žiaľ, nezanechala písomné pramene. Aj vari najhodnotnejší zdroj Záverečná práca trénerského kurzu (1967) Jozefa Trnovca sa opiera predovšetkým o výpovede vtedy žijúcich pamätníkov Kozačeka, Democa, Krošláka, Pivarčiho, Bešinu a i. V tom čase ešte vari každý fanúšik vedel, o čom je reč pri popevku „Tempo, Bešina, tá zvolenská mašina!" či prezývke „Zázrak prírody", ktorá prischla Jánovi Pivarčimu pre jeho schopnosť byť všade tam, kde hrozilo nebezpečie. Veru, dvaja prví zvolenskí reprezentanti Slovenska z rokov 1940 – 1942! Má Zvolen takých dnes?

Podľa uvedených pamätníkov sa počiatky živelnej formy futbalovej hry v meste viažu na obdobie rokov 1900 – 1901, a to, ako všade inde, zásluhou študentov, navštevujúcich školy v Budapešti, Banskej Štiavnici, Kláštore pod Znievom a Štubnianskych (Turčianskych) Tepliciach, ktorí jej čaro počas prázdnin prenášali do Zvolena. Za vôbec prvé ihrisko im poslúžila barinatá lúka za Hronom smerom na Stráže. Hralo sa s loptou, zhotovenou z handry a vypchanou srsťou alebo vlasmi. Živelnosť prechádzala do pravidelne organizovaných hier. V takýchto podmienkach vznikala už výkonnostná rivalita a určitá kategorizácia hrajúcich na lepších - výkonnejších a slabších. Časom dozreli nároky a dochádzalo k prvým zápasom medzi jednotlivými skupinami podľa bydliska. Z pouličných zápolení začali organizátori, ktorí sa odkiaľsi vynorili, vyberať talenty a formovať celomestský výber najvýkonnejších. Nároky súťaženia časom začali prerastať za obvod mesta a dochádzalo tak k prvým meraniam síl s mužstvami z blízkeho okolia, a to Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice, Kremnice, ba i Lučenca. „Majstráky" sa ešte nekonali, no i priateľské duely narážali na ťažkosti (doprava, financie, zábrany rodičov). Organizátori sa im snažili čeliť tým, že presviedčali zvolenských živnostníkov, rodičov, agitovali a doslova žobronili o finančnú podporu, neraz zaobalene, dôvodiac zbierkou pre chudobných žiakov.

Zvolenský športový spolok

Zo širšieho kontextu vyplýva, že aj v tomto prípade determinovali vznik športového klubu materiálne a finančné podmienky. Klíčky telovýchovy vo Zvolene začali vychádzať v roku 1900. Odvtedy do roku 1925 „vyrástlo" 9 kolkární, aj keď sotva v dnešnom ponímaní, keďže boli súčasťou pohostinských zariadení. Skôr sa k nej priblížila Zvolenská meštianska (mestská) kolkáreň, ktorú otvorili 1. mája 1904 v miestnosti Krajčiho.

Keďže tuhá apponyiovská maďarizácia neumožňovala utvárať slovenské telovýchovné organizácie, aj prvý športový klub v meste niesol tomu zodpovedajúci názov - Zólyomi sport egylet (ZSE – v preklade Zvolenský športový spolok). Jeho ustanovujúce valné zhromaždenie, v zárodku pod hlavičkou Sport Club Zólyomban (Športový klub vo Zvolene), sa konalo 16. januára 1902. O tejto dnes už všeobecne známej udalosti sú zaznamenané doklady v povoľovacej listine bývalého Okresného úradu a Mestského úradu vo Zvolene. No i tak pripomeňme, čo v štvrtom čísle týždenník Besztercebánya és Vidéke (BéV) desať dní po ustanovení ZSE v článku pod titulkom Športový spolok vo Zvolene uviedol: „Skvelý príklad napredovania a pokroku v športe ukazuje hore uvedený nadpis. S radosťou a srdečne pozdravujeme novozaložený spolok a prajeme mu

Ihrisko so škvárovým povrchom a tribúnou v lokalite Pri kanáli slúžilo až od roku 1932. (Fond: Lesnícke a drevárske múzeum)

veľa šťastia a úspechov, aby mohol bojovať ako budúca opora maďarskej kultúry spoločne so spolkami, ktoré slúžia tomuto cieľu. Zvolenskému športovému spolku môžeme predpovedať peknú budúcnosť, lebo má činorodú mladť, ktorá môže pri dobrom vedení vytvoriť oporu pre Maďarov a pre maďarizáciu na našej Hornej zemi. Šťastná poloha mesta a známa obetavosť mestského občianstva dávajú záruku na rozvíjanie sa spolku." Správa poukazuje na vtedajšiu snahu vládnucich kruhov cez šport odnárodňovať Slovákov.

Prvá športová organizácia ako právny subjekt v celom neskoršom Zvolenskom okrese už pod názvom ZSE mala od 10. júla 1902 oficiálne potvrdené (zaregistrované) stanovy, ktoré prijalo ministerstvo vnútra v Budapešti 4. apríla, čo zachytili aj v týždenníku BéV. Rokovacou rečou klubu bola, pravdaže, maďarčina. Predsedom klubu sa stal prednosta kráľovského poštového a telegrafného úradu István Bossányi. Vo funkcii pôsobil aj o rok neskoršie, keď bol klub, a to je zaujímavé, jedným z členov Športovej asociácie pôšt a telekomunikácií. V ZSE začali rozvíjať šerm (predseda Zigmund Clementis), turnérsky telocvik (Demeter Burai), korčuľovanie (Dragomir R. Bukur), lawn-tenis, t. j. tenis na tráve (Martin Salamon), a ešte v tom istom roku aj futbal, ktorý sa s Júliusom Škopcom v predsedníckej funkcii zo všetkých

Jeden z najstarších záberov na futbalový tím ZSE pochádza z roku 1906. Horný rad zľava: Ferjenčík, Čipkay, Holub. Stredný rad zľava: Ertl, Dlhoš Kohn. Dolný rad zľava: Uhliar, Ďurkovič, Mlynárik, Sekuris, Pór
(Zdroj: BEŇUŠKA, Ján – GRZNÁR, Pavol. Šport vo Zvolene v premenách času 1902 – 2002. 2002)

športov udomácnil najskôr. Z prvej zostavy ZSE z roku 1902 vyplýva, že prím hrali mládenci slovenského pôvodu: Čipkay, Bauco, Sekuris, Ďurkovič, Poláček, bratia Furdíkovci, Slámka, Holub, J. Ferjenčík, Dlhoš, Ertl, Mlynárik, Uhliar, Seneš, Matušovic. Jedna z veľkých opôr, Július Furdík, dokázala svoju všestrannosť 7. septembra 1902, keď ZSE usporiadal vôbec prvé podujatie v náradovom telocviku a atletike za veľkého záujmu divákov. V skoku o žrdi prekonal víťazný Furdík výšku 250 cm. Je viac ako pravdepodobné, že išlo o premiérové športové podujatie na území mesta. Náhoda chcela, že zároveň s prvým klubom sa narodila jedna z najväčších osobností tunajšieho futbalu v medzivojnovom období Štefan Laboda, objaviteľ legendárneho Júliusa Bešinu, dlhoročný predseda Juhoslovenskej futbalovej župy, rozhodca, tréner, župný a klubový činovník.

Zrodom ZSE sa čiastočne skončilo živelné obdobie futbalu vo Zvolene a zároveň sa ZSE stal jednou z najstarších stredoslovenských futbalových značiek. Predstihli ju len dva kluby, a to v roku 1900 BSC Banská Bystrica a SAC Banská Štiavnica (ten sa však do futbalu zahryzol až v roku 1904). Ba aj v celoslovenskom rámci patrí do top desiatky, keďže na západnom Slovensku sú staršieho dáta len PTE Bratislava (1896) a KFC Komárno (1900) a na východe ETVE Prešov (1898). Pravda, v istom prameni sme objavili informáciu, že už v roku 1901 „prišli Zvolenčania k susedom s novozaloženým klubom a odniesli si 5 gólov." Táto informácia je nepresná. Áno, Zvolenčania prehrali s BSC Banská Bystrica 1:5, ale až v lete 1902 a navyše v športovej disciplíne dnes už skôr úsmevnej – füleslabde, čiže v hre ušiakovou loptou (pred I. svetovou vojnou vo Zvolene obľúbená hra, pripomínajúca basketbal, pričom ešte v júli 1935 sa na lúke za plavárňou pri Hrone odohral recesijný Longa cup dvoch výberov pod hlavičkami Fabrika – Hronská ulica za účasti 800 divákov, ktorí vraj zabudli aj na skutočnosť, že nie sú na futbale).

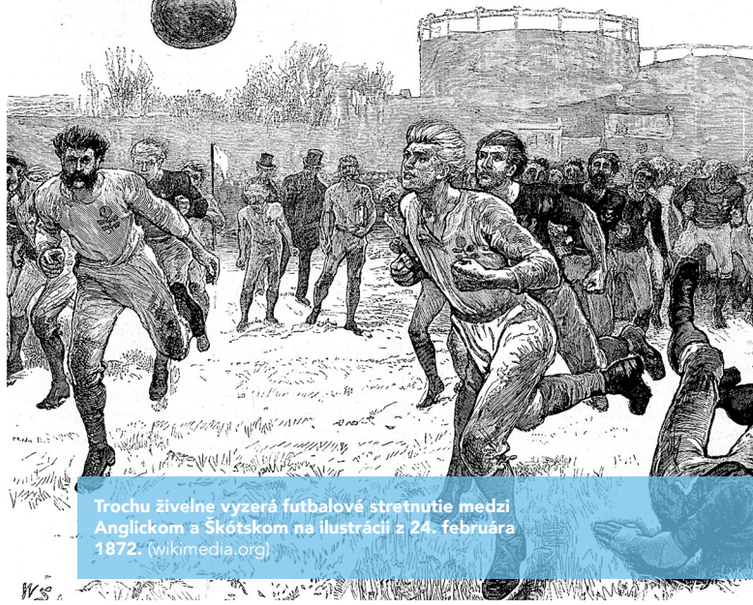

Trochu živelne vyzerá futbalové stretnutie medzi Anglickom a Škótskom na ilustrácii z 24. februára 1872. (wikimedia.org)

Derby ZSE Zvolen – BSC Banská Bystrica

Športový spolok mal okrem futbalového ďalšie štyri odbory, medzi nimi korčuliarsky, ktorý v tuhej zime 1909 - 1910 prevádzkoval verejné klzisko. Podľa knihy Jaromíra Perútku Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku (1980) došlo k zmene názvu spolku, a to zo ZSE na ZTC (Zólyomi torna club - Zvolenský telocvičný klub), čo nezodpovedá skutočnosti, lebo ZSE sa v dobovej tlači spomína aj v roku 1914, aj v roku 1917, ba i po vzniku I. Československej republiky používali červeno-modrí stále túto značku. No hoci vyvíjali pomerne čulú aktivitu, do majstrovských súťaží Horného Uhorska sa nezapojili.

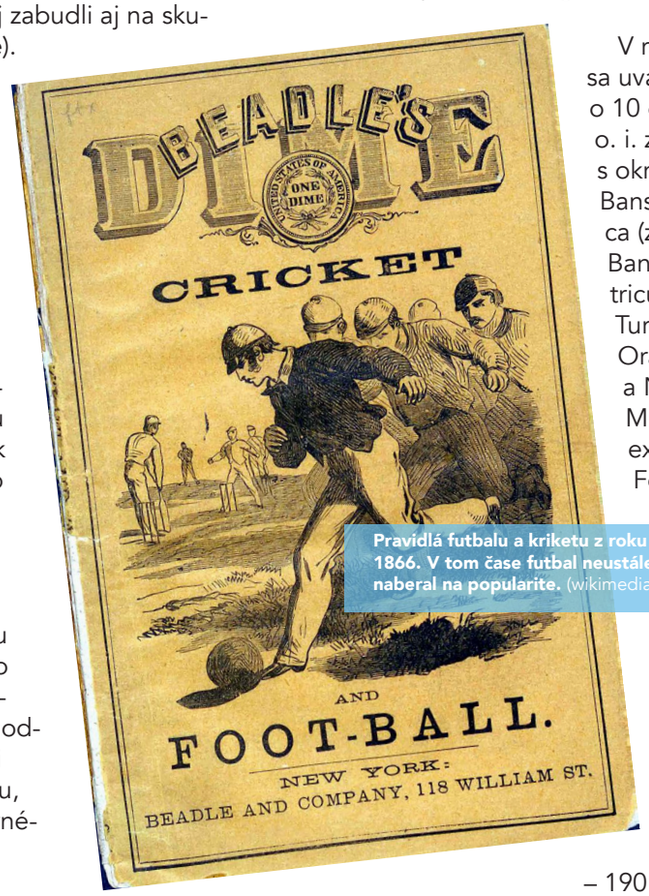

Pravidlá futbalu a kriketu z roku 1866. V tom čase futbal neustále naberal na popularite. (wikimedia.org)

V auguste roku 1904 zohrali futbalisti ZSE zápas s tímom tunajších železiarní UNION. Vtedajší futbalový zväz Magyar Labdarúgók Szövetsége (MLSz) sa v tomto roku údajne pokúsil zapojiť vidiecke tímy do šampionátu. Provinčné okrskové majstrovstvá sa však ešte nepodarilo zorganizovať.

V roku 1905 sa uvažovalo o 10 okrskoch, o. i. znovu aj s okrskom Banská Bystrica (zahŕňajúci Banskú Bystricu, Trenčín, Turiec, Zvolen, Oravu, Liptov a Nitru-župu). Maďarský expert János Földessy v publikácii Maďarský futbal a Maďarský futbalový zväz 1897 – 1901 – 1925 konštatoval: „V rokoch 1906 – 1907 futbalový život prekvitá vo Zvolene, Banskej Bystrici a najmä v Debrecíne." Napriek tomu

zostávalo len pri obligátnom klišé o želaní ako otcovi myšlienky. Súťaž sa podarilo uviesť do života až v roku 1907, pričom v prvých ročníkoch kluby z regiónu stredného Slovenska absentovali. „Treba poznamenať, že okrem uvedených klubov účinkovali už na vidieku mnohé kluby s dobrou výkonnosťou, presadzujúce sa aj na medzinárodnom poli, ako FC Šopron, AK Segedín, TE Debrecín, SC Vác, ZSE Zvolen a. i. Ich neúčasť v majstrovstvách ide na vrub ťažkostiam pri cestovaní, prípadne obavám z fiaska," takto ospravedlňoval neúčasť niektorých existujúcich klubov uhorský zväz.

Zvolenskí futbalisti sa teda naďalej prezentovali len v priateľských zápasoch, najmä so susedným BSC Banská Bystrica či KSC Kremnica. Značný rozruch vyvolalo v lete 1906 derby ZSE Zvolen - BSC Banská Bystrica, ktorým župný týždenník Zólyomvármegyei hírlap venoval na tie časy značný priestor. Okrem obsiahleho spravodajstva zoznámil čitateľov aj s pravidlami. Vo Zvolene sa súperi rozišli zmierlivo po remíze 2:2 (góly Furdík, Sekuris), v odvete ZSE podľahol 0:4. Zvolenčania nastúpili s vtedy zaužívaným rozostavením 1 – 2 – 3 – 5 v zložení: Škopec – Holub, Ferjenčík - Steinbacher, Udvardy, Ertl – Kumer, Sekuris, Pór, Ronkijevič, Furdík. Z tohto obdobia pochádza jedna z najstarších fotografií ZSE. Aj leto 1907 prinieslo obligátne derby s BSC na jeho pôde na Horných lúkach. Hostia boli lepší, viedli 3:2, ale po vylúčení svojho hráča odišli predčasne z ihriska. Nedohrané! BSC hneď adresoval budapeštianskemu zväzu hlásenie, že Zvolenčanov vo futbale aj v iných športoch bojkotuje. V roku 1908, keď došlo k čiastočnej úprave ihriska na Barinách za Hronom, už hráči ZSE prechádzali na prípravu k zápasom možno povedať čiastočne organizovane, aj keď profesionálny tréner bol ešte utópiou a jeho rolu preberal kapitán mužstva, resp. niektorý z funkcionárov, ktorí tréningové metódy prinášali z Budapešti či Viedne.

O súčasnom futbalovom stánku MFK Zvolen na Lučeneckej ceste, ktorý pojme takmer 1 800 fanúšikov, sa mohlo futbalistom na začiatku 20. storočia iba snívať. (Foto: Michal Városík)

V sezóne 1912/1913 bolo do boja o body na vidieku zapojených už 75 klubov. Bolo to o jeden viac, než mala uhorská metropola, pričom rozvoju vidieckeho futbalu výdatne napomáhala 50-percentná zľava na železnici, v tých časoch kľúčová verejná doprava. V tomto období nadviazal ZSE Zvolen pomerne čulé kontakty s lučenskými mužstvami. V auguste 1912 LAC Lučenec zdolal Zvolen 8:3, pričom LAC sa ako jediný z budúceho stredného Slovenska práve vtedy zapojil do súťaže a v Severnom okrsku II. triedy obsadil 2. priečku za VTK Diósgyör. V roku 1913 si Zvolenčania zmerali sily so SKAC Banská Štiavnica dvakrát. Doma mu podľahli 1:3, no pod Sitnom sa zrodila remíza 3:3. SKAC bol na rozdiel od ZSE účastníkom II. triedy majstrovstiev uhorského vidieka 1913/14. Keďže mali Banskoštiavničania ťažkosti s ihriskom, niekoľko zápasov odohrali vo Zvolene. V meste pod Pustým hradom napríklad zdolali dvakrát druhý najlepší klub z Lučenca LTK v pomere 7:0 a 4:1.

Počas veľkej vojny museli mnohí futbalisti narukovať

V období I. svetovej vojny (1914 – 1918) upadol šport takmer do zabudnutia, do značnej miery sa v meste pod Pustým hradom prerušil aj futbalový život. Jozef Blažek, jeden z pamätníkov tých čias, hovoril, že v auguste 1914 sa práve odohrával zápas, keď na ihrisko dorazila zvesť, že vypukla vojna, a že je vyhlásená mobilizácia. Keď aktéri zápasu prišli do centra mesta, mestský bubeník už oboznamoval občanov s mobilizačnou vyhláškou. Mnohí futbalisti narukovali, na druhej strane viacerí z nich, slúžiaci vo väčších mestách, prenikli hlbšie do tajov futbalovej hry. Sporadicky sa však zvolenskí futbalisti predsa len na ihriskách prezentovali, ako napríklad v auguste 1917, keď ZSE vyhral nad LTK Lučenec 2:0.

Gustáv Stadtrucker
(Archív: Michal Stadtrucker)

Napriek zdravotnému hendikepu premohol dobu. Jeho stavby vidíme a užívame, ale tá jeho najlepšia už prestala slúžiť. A mnohí z nás ani netušia, kde sa nachádza. Hoci tak, ako naši starí rodičia, chodíme k nej za oddychom, na prechádzky. Akurát minerálku si tam teraz musíme priniesť so sebou...
Za starými časmi, kvalitnými stavbami, za chlapcom, ktorý sa z veľkej Prahy vrátil do Zvolena, aby ho povzniesol stavebne aj kultúrne, vás teraz zavedieme.

Ing. arch. Gustáv Stadtrucker, architekt, herec, dokumentarista

Michal Stadtrucker, Ľubomír Fekiač, Roman Réh, členovia Spolku priateľov architektúry Zvolena

Funkcionalizmus uplatňuje minimalizmus

Architektonický sloh, typický budovaním určitých stavebných druhov, je výrazom určitého času, miesta a určitej spoločnosti. Celé architektonické dedičstvo na našej planéte sa dá rozdeliť do skupín, z ktorých sa každá prejavuje výraznými znakmi stavebných prvkov. Je dobré, že aj vo Zvolene môžeme tieto architektonické tendencie pozorovať na stavbách okolo nás.

Štýl „funkcionalizmus" sa viaže na obdobie 20. – 50. rokov 20. storočia. V jeho tvorbe je všetko podriadené funkcii, uplatňuje sa v ňom minimalizmus a zrušenie všetkého nadbytočného. Zásady funkcionalizmu sformuloval francúzsky architekt Le Corbusier v roku 1927. Niektoré princípy a postupy funkcionalizmu sú uplatňované dodnes.

V architektúre Zvolena i v realizácii výstavby boli trendy funkcionalizmu zachytené v ranom štádiu a hlavnú zásluhu na tom má Ing. arch. Gustáv Stadtrucker.

Mladosť vo Zvolene a Prahe

G. Stadtrucker bol slovenský architekt, ale aj výtvarník, pedagóg, divadelný ochotník, herec a režisér. Narodil sa 10. septembra 1906 vo Zvolene do rodiny obchodníka Gustáva Stadtruckera a jeho manželky Etely, rodenej Rosenauerovej. Rodný dom Gustáva Stadtruckera stojí na dnešnej Hviezdoslavovej ulici vo Zvolene.

Po získaní základného vzdelania ukončil v roku 1923 medzi prvými absolventami Československé štátne reálne reformné gymnázium Dr. M. Štefanoviča vo Zvolene. Otec mu predurčil dráhu lekára, a tak chlapec po úspešných skúškach odcestoval na štúdiá do Prahy. Veľké bolo otcovo prekvapenie, keď sa dozvedel, že syn študuje v hlavnom meste architektúru a pozemné staviteľstvo na Českom vysokom učení technickom (ČVUT).

G. Stadtrucker patrí do generácie slovenských architektov, ktorí po vzniku Československej republiky študovali v Prahe. Už počas štúdia sa zamestnával a naberal skúsenosti v projektových kanceláriách v Prahe, ale aj pri zvolenskom staviteľovi Františkovi Novákovi. V spolupráci so sochárom Josefom Slámom sa mu dostalo cti vytvoriť na Vinohradskom cintoríne urnový pomník obhajcovi Slovákov, spisovateľovi Karlovi Kálalovi.

Vysokoškolské štúdium ukončil v roku 1935, a napriek ponukám a možnostiam sa rozhodol opustiť Prahu a vrátil sa do Zvolena. Zvolenskí mestskí poslanci dokonca vytvorili delegáciu, ktorá ho šla čakať k vlaku do Žiliny. Traduje sa, že to urobili v obave, aby si návrat do Zvolena po ceste náhodou nerozmyslel. V službách mesta Zvolen pracoval ako mestský inžinier v rokoch 1935 – 1949.

V roku 1938 sa oženil s Valériou, rodenou Mantuánovou, a spolu vychovávali dvoch synov Pavla a Michala.

Úspešný projekt ozdravovne na Borovej hore

G. Stadtrucker sa vo Zvolene výrazne presadil už prvou navrhnutou a realizovanou stavbou. Koncom 20. rokov minulého storočia sa predstavi-

telia mesta Zvolena rozhodli zveľadiť zastaralé mestské kúpele na Borovej hore. Mesto vsadilo na projekt a osobu zvolenského architekta, ktorý práve končil štúdium na pražskom ČVUT. Stavba bola vysúťažená a Ozdravovňa mesta Zvolen bola postavená podľa projektov Ing. arch. G. Stadtruckera vo funkcionalistickom štýle. Stavbu realizovala zvolenská firma Ing. Františka Nováka z mestského rozpočtu od roku 1935. Verejnosti bola odovzdaná do užívania v roku 1937.

Urbanistický počin situovania Ozdravovne mesta Zvolen G. Stadtruckerom do lokality Borovej hory na návrší jej pahorku s pramenitým jazerom a ďalšími minerálnymi prameňmi je pozoruhodný. Moderná budova ozdravovne na vrchole kopca bola v čase jej vzniku viditeľná z veľkej vzdialenosti ako výnimočná architektonická dominanta. Súčasné zalesnenie kopca neexistovalo. Gustáv Stadtrucker ako mladý funkcionalistický architekt využil dobové očarenie architektov zaoceánskymi loďami. Do budovy vkomponoval kruhové palubné okienka, prostredníctvom krytého schodiska naznačil komín, a celkovú kompozíciu „parníka" realizoval v módnej bielej farbe. G. Stadtruckerovi sa projektom ozdravovne podarilo priviesť do Zvolena závan moderny už v medzivojnovom období. Zvolenské kúpele ožili, kultivované prostredie sa stalo miestom stretávania mladých ľudí, tanečných popoludňajších zábav, letných nočných podujatí s ohňostrojmi i cieľom bežných školských výletov. Nové kúpele pritiahli aj návštevníkov z iných miest, ktorí si ich zvolili za východisko svojich výletov po okolí. S kúpeľmi v Sliači ich spájal upravený turistický chodník. Pretrvávala tradícia celodenných rodinných výletov Zvolenčanov v krásnom prírodnom prostredí v blízkosti mesta s reštauráciou a možnosťou kratšej jednodňovej rekreácie mestského obyvateľstva. Mestské liečebné kúpele vo Zvolene sa zásadným prispením G. Stadtruckera stali príkladom pre kúpele lokálneho významu.

Stadtrucker bol veľmi plodným architektom

V roku 1949 sa Gustáv Stadtrucker stal zakladateľom a riaditeľom zvolenského Stavoprojektu, prvého projektového ústavu v Banskobystrickom kraji, v ktorom pracoval do roku 1962. Popritom externe prednášal na vtedajšie Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene a aj na Slovenskej vysokej škole technickej v Bratislave. V tomto období realizoval vo Zvolene a v okolí ďalšie významné stavby, napr. pôvodnú budovu Mestského národného výboru (1952), ktorá sa však stala ihneď po jej kolaudácii sídlom rektorátu a niekoľkých katedier novozriadenej Vysokej školy lesníckej a drevárskej (dnes je to Ústav ekológie lesa SAV), ďalej sa podľa jeho projektu stavalo sídlisko Podborová (1958) a spolu s Ing. Karolom Tisončíkom naprojektoval aj obytné domy na Nám. SNP a Nám. Slobody (1959). Vytvoril obytný dom evanjelickej jednoty s obchodmi na rohu Nám. SNP a dnešnej Študentskej ulice (1941), ktorý výstižne dotvára komplex budovy Živeny. V spolupráci s arch. Vitalijom Zraževským budovu katolíckej fary s obchodmi na námestí SNP (1936), obytný dom na rohu ulíc Kozačekovej a V. P. Tótha (1936), administratívnu budovu Krajskej správy spotrebných družstiev s obchodmi a bytmi na Nám. SNP (1965), budovu chaty Klubu slovenských turistov a lyžiarov na Poľane (1947), urbanistický koncept na prvú časť sídliska Fončorda v Banskej Bystrici (1952), obytné domy riaditeľstva Štátnych lesov na Štadlerovom nábreží v Banskej Bystrici (1938), realizoval prestavbu zvolenského divadla (1946), chrám Sedembolestnej Panny Márie v obci Priechod (1941 – 1971), Dom smútku na zvolenskom cintoríne (1942), vstupný priestor do vojenských cintorínov (1969), a v kolektíve sa podieľal aj na projekcii budovy zvolenskej pošty, a pod. V roku 1960 vyhotovil smerný územný plán Zvolena, v ktorom uplatnil podrobnú znalosť problematiky mesta.

Súčasne projektoval aj rodinné domy a vily, napr. vila Dr. A. Mráza (1937) na Moyzesovej ulici, vila

➔ Budova Ozdravovne mesta Zvolen na Borovej hore mal kúpeľnú a hotelovú časť s nevyhnutným technickým zázemím a terasy. Hlavný objekt ozdravovne bol komponovaný naležato a bol trojpodlažný. Mal oporný systém funkcionalistickej skeletovej stavby a aj jeho medziokenné piliere reštaurácie a stĺpy kolonády mali nosnú funkciu. Pri pohľade na čelnú fasádu vidno logické prepojenie stavby s otvorenou presklenou reštauráciou. Aj kolonáda bola otvorená do krajiny a presklené nárožie z pohľadu pozorovateľa spôsobovali akoby nadľahčenie objektu.

Na prízemí hlavnej budovy bola umiestnená kaviareň a reštaurácia s krásnym interiérovým oblúkovým schodiskom. Terasa reštaurácie na juhozápadnom nároží budovy sa voľne rozptyľovala do priestoru a zahŕňala tanečný kruh. Na prízemí bolo situované aj technické zázemie kúpeľnej budovy (kúrenie, ohrievanie vody, prácovňa, žehliareň, atď.). Na prvom poschodí boli situované vane pre minerálny kúpeľ a iné kúpeľné procedúry. Na druhom poschodí boli izby pre kúpeľných hostí s terasami pre slnečný kúpeľ.

➔ Interiér reštaurácie s galériou sprístupnenou oblúkovým schodiskom bol dvojpodlažný. Vybavený bol dobovým nábytkom vyrobeným najmä z preglejok, latoviek a ohýbaných rúrok v jednotnom funkcionalistickom štýle. Pútavé bolo tmavé obloženie schodiska a čierny nosný stĺp cez dve poschodia. Z galérie na úrovni prvého poschodia bol prístup na terasu. Terasa mala pochôdznu cementovú podlahu a tvorila ju strecha najnižšieho a z hmoty budovy najviac vystupujúceho kvádra. Pod terasou bola umiestnená kuchyňa.

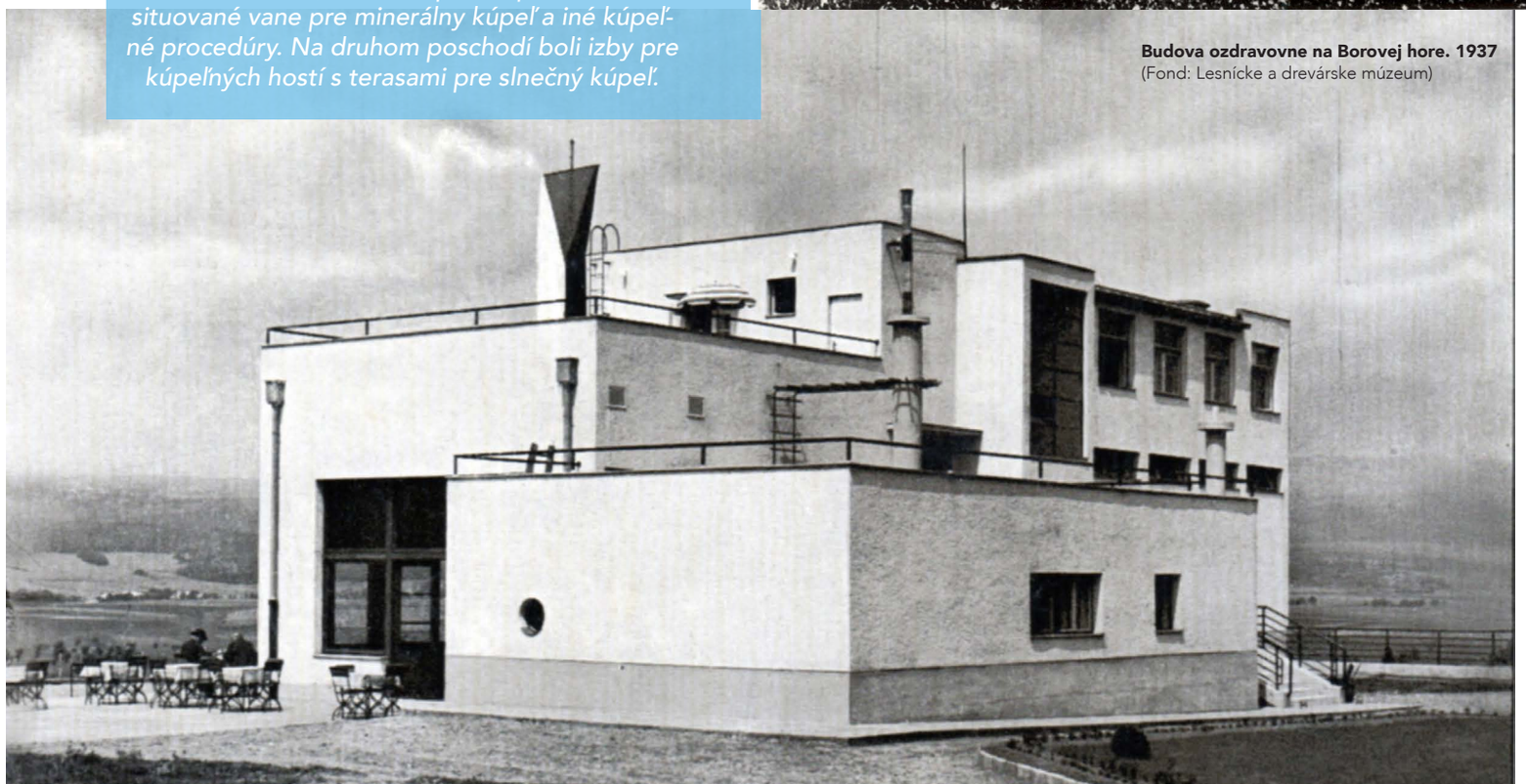

Budova ozdravovne na Borovej hore. 1937
(Fond: Lesnícke a drevárske múzeum)

Ladislava Holéczyho na ulici J. Kráľa (1936), vlastný dom na Moyzesovej ulici (1938), dva rodinné domy pre dcéry podnikateľa Petra Moleca na dnešnej Jilemnického a Moyzesovej ulici (1940), vila podnikateľa Ladislava Krča na Vansovej ulici (1946 – 1948) a iné. Spolupracoval na architektonickej časti pamätníkov a umeleckých diel vo verejnom priestore, napríklad so sochárkou Jarmilou Podzimkovou-Mráčkovou.

Finálnu podobu obytného domu niekdajšej evanjelickej jednoty s obchodmi dal G. Stadtrucker roku 1941 (Foto: Michal Várošík)

Architekt divadelníkom

K svojmu rodnému mestu bol pripútaný aj cez ochotnícky divadelný krúžok Detvan, ktorý spoluzakladal (1930). Bol hercom, režisérom, scénografom a výtvarníkom v jednej osobe a na javiskových doskách tanečnej sály Hotela Grand sa jeho talent naplno uplatňoval. Aj jeho zásluhou mali divadelné predstavenia vysokú umeleckú úroveň a aj vďaka nim sa rozvíjala zvolenská kultúra. Za zmienku stojí, že zvolenskí ochotníci, najmä vďaka G. Stadtruckerovi, ktorý sa stal aj dočasným riaditeľom Stredoslovenského oblastného divadla, stáli pri vzniku profesionálnej divadelnej scény vo Zvolene (1949). Zabudnúť netreba ani na jeho filmové úlohy, napr. v známej Poslednej bosorke alebo vo filme Zemianska česť.

Sila osobnosti

G. Stadtrucker bol aktívny, pracovitý, húževnatý a nesmierne tvorivý. Rád maľoval, priťahovala ho história a umenie. Verejne sa angažoval v ústredných orgánoch Zväzu architektov ČSR a Zväzu slovenských architektov a v kultúrnych komisiách spätých s divadelným ochotníckym prostredím. Bol nositeľom niekoľkých vyznamenaní – Rad SNP II. triedy (1947), Národná cena (1949) a Rad práce (1968).

Spolok priateľov architektúry Zvolena mu venoval podujatie v rámci medzinárodného festivalu Deň architektúry v roku 2021 a v roku 2022 aj samostatný pamätný večer s premietaním jeho dobových dokumentárnych čiernobielych 8 mm filmov.

Ing. arch. Gustáv Stadtrucker zomrel 13. júna 1980 vo Zvolene. Mesto Zvolen vyzdvihlo túto osobnosť a poďakovalo sa za jeho život a dielo, vo veľkej miere späté so svojim rodiskom, Cenou mesta Zvolen in memoriam (2005).

Členovia ochotníckeho združenia Detvan Gustáv Stadtrucker (vľavo) a Karol Badáni. (Fond: Lesnícke a drevárske múzeum)

LESNÍCKE A DREVÁRSKE MÚZEUM

LESY Slovenskej republiky, štátny podnik

VÝSTAVY

Talent darovaný lesu

K životnému jubileu výtvarníčky Márie Gálovej.

22. 11. - 1. 2. 2025

80 rokov lesníckeho časopisu LES & LETOKRUHY

Niečo z lesa....

Výber z tvorby karikaturistu Ľubomíra Juhása.

10. 12. 2024 - 01. 02. 2025

Obrázky Vianoc

Koho hľadáte v jasliach, pastieri

Výstava zameraná na vianočné obdobie.

4.12. 2024 - 11. 1. 2025

Neviditeľný predátor - tajomný a vzácny

Výstava predstaví nášho predátora Rysa ostrovida.

16.01. 2025 - 16. 05. 2025

Zmena programu vyhradená.

TVORIVÉ DIELNE

k vianočnej výstave **Obrázky Vianoc - Koho hľadáte v jasliach, pastieri** pre podrobnosti sledujte náš web a facebook.

PRIPRAVUJEME V 2025

25 rokov ŠUP Ružomberok (február - apríl)

Zelený objektív 2024 (apríl - jún)

Premeny dreva (máj - jún)

Medzi nami žehličkami *(jún - september)*

Martin Kalamár - Živý les *(september - november)*

Etudy z dreva XXV. *(september - október)*

Huby (október)

Ľubo Gajdoš (október - november)

70 rokov FS Poľana (november - január)

Obrázky Vianoc - Tajomstvo medovníkového srdca (december - január)

EXPOZÍCIE

RODINA OSTROLÚCKA A ĽUDOVÍT ŠTÚR

nahliadnutie do života šľachtického rodu

DREVO VŽDY ŽIVÉ

tradičné remeslá pre dnešok

HLAS LESA

pozitívne odkazy minulosti k zefektívneniu práce v lesníctve

LESY SR

MÚZEUM

Námestie SNP 22/33, Zvolen

045/5321886

muzeum@ldmzvolen.sk

www.ldmzvolen.sk

https://www.facebook.com/LDMZV

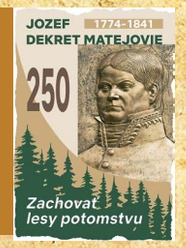

PRED 105 ROKMI

...FERDINAND KLÁTIK A JOZEF GREGOR TAJOVSKÝ V MALOM KULTÚRNOM ZEMEPISE SLOVENSKA. STOLICE: ORAVSKÁ, LIPTOVSKÁ A ZVOLENSKÁ. V IRKUTSKU 1919.

NAPÍSALI

J. G. Tajovský, autor textu o Zvolenskej stolici. (wikimedia.org)

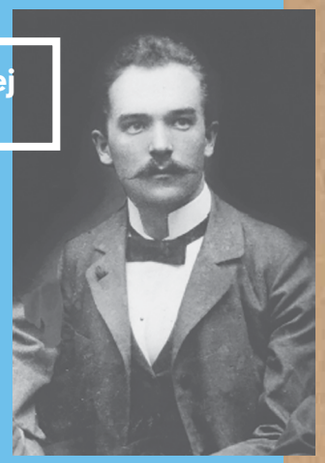

Zdroj: Digitálna knižnica Univerzitnej knižnice v Bratislave

Zvolenská stolica.*)

„Za živa v Bystrici a po smrti v nebi", znie staré porekadlo. A toto najkrašie mesto stredného Slovenska, Bystrica (Baňská), leží vo Zvolenskej stolici, v krajine Detvanov, jarej Družiny divej Poľany, v kraji vybíjanej valašky a mumľavej fujary, povedal Sládkovič a vraví národná pieseň.

Prejdime-že ta teda po Zvolenskej, hoďme okom na výšiny i v doliny a prebehnime v mysli, čo bolo...

Do Zvolena naľahko sa dostať. Od severu z Liptova sú tvrdé dve cesty: na Čertovicu, vo výške 1238 m a na Štúrec; od východu z Gemera tiež dve: dolu Hronom a z Tisovca na Brezno; z juhovýchodu, z Novohradu, jedna: na Kriváň detvianský, ale tam si dajte pozor, a od juhu z Hontu Neresnickou dolinou na mesto Zvolen už vôbec pešo nejdite, lebo tam žijú všade polojanošíkovci, ktorí v každom „belaskárovi" vidia — pána; z Tekova je jedna cesta hore Hronom, druhá by bola z Kremnice na Skalku

*) Sostavil Gregor-Tajovský.

do Bystrice, ale r. 1849. zavalili na Skalke utekajúci maď. honvédi tunel za sebou a od tých čias je pre vozy neschodná. Týmito cestami, keď i nie všetkými, vedú dnes železnice.

Pohoria zvolenské dosahujú i presahujú výškou hory trenčianske i turčianske. Na juhovýchode po hranici rozkladá sa Javorina (1046 m) a Fabova Hoľa (1441 m); na západe Ostredok (1591 m) a kremnicko štiavnické Rudohory s Velestúrom (1248 m), s rúnskym nápisem na skalnom štíte; na severe Liptovské hory s Prašivou a D'umbierom (2045 m), a v prostriedku Detvianska Poľana (1459 m), všetko od stároči bohaté na najrozmanitejšie kovy, ako sú: zlato, striebro, meď, olovo, rtuť, realgar, auripigment, antimon, hnedé uhlie a železo, ktorého je plno v celej Zvolenskej. Mnohé bane zanikly, nové sa otvorily, mnohé huté padly a nové továrne vznikly, ako o tomto banícko-hutníckom kraji v ďalšom spomenuté bude; no napísať obraz pred 300—400 ročného banícko-hutníckeho priemyslu — čaká odborníkov.

Stolicu Zvolenskú preteká rieka Hron, spomínaná v historických pamiatkach už I.—IV. storočia po Kristu. S pravej strany vteká do Hrona stará, tiež už v tom veku zvaná Bustricius-Bystrica; s ľavej strany Slatina, ktorá sbiera potoky Poľany a pod Zvolenom vlieva ich do Hrona.

Zvolenská stolica zaujíma 2621□ km· číže 463.947 kat. jutár; číta 124.420 obyvateľov (r. 1900) žijúcich v 8 väčších mestách a 121 mestečkách a dedinách.

Počet gramotných (čítať a písať znajúcich) niečo vyše 60 proc. všetkého obyvateľstva.

Hlavné mesto zvolenskej stolice je Baňská Bystrica na vtoku Bystrice do Hrona. Má 10 000 obyvateľov. Dva gotické kostoly, v „kláštore" oltár umeleckej rezbárskej práce zo 14 stoletia. Na zámockej věži visí najväčší zvon na Slovensku (i v celom bývalom Uhorsku), akoby svedok podzemného bohatstva a banícko-hutníckeho priemyslu minulých vekov. Čo zvonov na b. bystrických věžiach, to vidíte iba na ruských katedrálach a soborech. Od 16—18. stoletia vysoká ev. latinsko-československá škola, z ktorej, ako z pražskej, povolávali učiteľov po celom slovenskom kraji. Pričinením jezuitov r. 1635 vzniká tu podobná škola katolícka (gymnázium), a otvoriac i elementárnu katolícku školu, začínajú s 3 žiakmi a vytrvav, vrátili polovičku obyvateľstva Rímu. Od r. 1793 odbočka trnavského katol. kňazstvom založeného „Učeného slovenského tovarišstva" na vydávanie a odberanie slovenských kníh. Stará knihťačiareň, v ktorej už r. 1785—1786 pod redakciou Ondreja Plachého tlačily sa „Staré Noviny" na preorávanie slovenského úhoru. Podobnú od-

bočku mal tu od r. 1812 „Spolok literatúry slovenské", založený v Prešporku r. 1810 Palkovičom a Tablicom, aby dobrými knihami českými jednotil nezlomne Slovákov s Čechmi. Z jednotlivcov prvý sa spomína Jozef Belanský, b.-b. biskup, podporovateľ Martinom Hamuljakom r. 1834 založeného „Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej", ktorý spolok vydal 4 sv. „Zory" a 4 sv. spisov Jána Holleho. V rokoch 1836—37 vydával tu Karol Kuzmány „Hronku", Podtatranskú zabavnicu", svieżu konkurentku Palkovičovej „Tatranky". — Baňská Bystrica, nesprávne, dlho bola pokladaná za mesto nemecké, až sa v rokoch 40-ych min. stoletia bez všetkej agitácie ukázalo, že meštanostom je horlivý Slovák, Michal Rárus, ochotný na každú pekną prácu a prosbu za Slovákov (umrel 1852). Od tých čias až do 80 tych rokov 19. storočia Baňská Bystrica, popri Turčianskom Sv. Martine, neprestávala byť javiskom slovenských dejov a aby ju zahlušiť musel sa na ňu vrhnúť celý stoličný a štátny aparát. Ďaleko by nás viedlo i len pospomínať všetky deje a ľudí, ktorí za nás alebo proti nám účinkovali, preto vytíhame iba niektoré. R. 1845 Karol Kuzmány, tamejší slov. ev. farár, zakladá „Sporiteľňu", najstarší slov. peňažný ústav. R. 1848/9 stáva sa Baňská Bystrica pelešou Ludvíka Benicského, krajinského komisára piatich slovenských stolíc, ktorý

dejinárium

december 2024 – február 2025

1615

Roku 1615 **(410. výročie)** sa v Očovej narodil barokový básnik a prekladateľ, evanjelický kňaz **Štefan Pilárik**. Medzi jeho prvé literárne diela patria preklady teologickej literatúry. Svoje diela písal v nemčine, češtine a latinčine. Vo svojej tvorbe sa zameriaval na náboženské témy. Výnimkou neboli ani oblasti spoločensko-politického života, akými boli napríklad konflikty panovníka s Osmanmi a vypäté vzťahy medzi protestantmi a katolíkmi. V Pilárikových dielach cítiť prítomnosť kazateľského a rečníckeho štýlu.

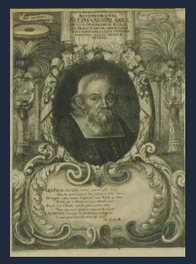

1670

Lekár, chemik-farmakológ a banskobystrický richtár **Oto Karol Moller** sa narodil 10. januára 1670 **(355. výročie)** v Bratislave. Ako lekár bol veľmi obľúbený, jeho služby využívali i príslušníci cisárskeho dvora. Svoje schopnosti preukázal pri zdolávaní moru v rokoch 1706 a 1716, ktorý postihol najmä Pohronie a Turiec. Ďalej ako prvý úradný župný lekár v Uhorsku zaviedol preventívne návštevy obcí v celej župe dvakrát do roka, aby kontroloval zdravotný stav tamojších ľudí. Sledoval priebeh epidémií, vplyvy podnebia a poveternostných podmienok na zdravie. Moller so záujmom skúmal liečivé pramene a termálne kúpele, najmä v stredoslovenskej oblasti. V rukopise zanechal napr. opis Rybárskych kúpeľov (v súčasnosti Kúpele Sliač).

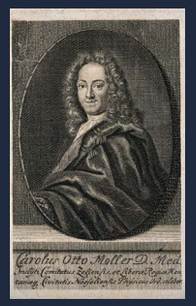

1875

V kníhtlačiarstve preslávila Banskú Bystricu rodina Macholdovcov. Jeden z jej členov, **Filip Machold** III., považovaný za najúspešnejšieho kníhtlačiara a vydavateľa spomedzi všetkých Macholdovcov, zomrel v meste pod Urpínom 28. januára 1915 **(110. výročie)**. Na Všeobecnej krajinskej výstave v Budapešti získal roku1885 Veľkú medailu za peknú úpravu tlačív. Firma počas svojej existencie tlačila napr. časopisy Cyril a Method, Slovenský národný učiteľ, Kuzmányho Duchowní řeči, Šlabikár a prwní čtení, ďalej Svornosť, Perún, Praktický včelár a Krajan.

1915

Hudobný skladateľ, pedagóg, klavirista, zbormajster a dirigent **Viliam Figuš-Bystrý** sa narodil 28. februára 1875 **(150. výročie)** v Banskej Bystrici. Svojou tvorbou sa významne podieľal na vzniku slovenskej národnej hudby. Za zdroj špecifickosti takejto hudby považoval ľudovú pieseň. V rokoch 1922 – 1924 skomponoval operu Detvan. Medzi Figušove najlepšie hudobné diela patria cykly umelých piesní pre spev a klavír: Sny, Po poliach a lúkach, Túžby, Mati moja!.

1910

Dionýz Holesch, slovenský maliar, rodák z Banskej Bystrice sa narodil 9. februára 1910 **(115. výročie)** v aristokratickej rodine. Už ako mladý sa rozhodol odísť do sveta. Spočiatku zakotvil v Číne, kde pôsobil jeho brat. No ocitol sa aj v Japonsku, na Filipínach, Bali, v Austrálii, USA, Kanade, Anglicku, Mexiku, Francúzsku, Taliansku, Rakúsku, Nemecku a Španielsku. Maľoval najmä portréty, mestské veduty a krajinky. Jeho obrazy sa nachádzajú vo svetových galériách. Niektoré diela sú uložené v zbierkovom fonde Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.

Alexander Matuška, známy literárny vedec a kritik sa narodil vo Vlkanovej 26. februára 1910 **(115. výročie)**, kde prežil najranejšie detstvo. Do literárneho života vstúpil ako pražský vysokoškolák článkom Hra na fujaru a pokrok (1930). Bol tvorcom modernej esejistiky. Napísal eseje o A. Sládkovičovi, J. Kráľovi, J. Bottovi, Hviezdoslavovi, I. Kraskovi a ďalších. V kritikách vyjadroval porozumenie pre moderné literárne prúdy, kam radil napr. V. Nezvala a L. Novomeského, aj pre klasickú literárnu tvorbu, kam patrili štúrovci. Literatúra mala podľa neho kľúčový vplyv na národný život.

1925

Železničnú trať medzi Zvolenom a Krupinou dali do prevádzky 15. januára 1925 **(100. výročie)** Stavebné práce sa začali o dva roky skôr. Trať dlhú 34 km, ktorá vedie cez dva tunely stavalo 900 robotníkov piatich firiem. Cieľom výstavby bolo prepojiť juh územia, prevažne inklinujúceho k Maďarsku, so Zvolenom, správnym centrom Zvolenskej župy, zriadenej roku 1923.

1945

Od novembra 1944 do marca 1945 **(80. výročie)** dochádzalo **v Kremničke k masovým popravám** civilného obyvateľstva. Nacisti tu popravovali najmä židovské obyvateľstvo, ale aj podozrivých z podpory SNP. Na vraždách sa okrem nemeckých okupantov podieľali príslušníci Pohotovostného oddielu Hlinkovej gardy. Dokonca za finančné odmeny. V šiestich masových hroboch sa našlo 747 obetí. Brutálne násilie rozsiala nacistická mašinéria aj v Kováčovej, kde v decembri 1944 zavraždili 105 ľudí. Vo Zvolene po sebe zanechala nacistická mašinéria obete masovej popravy na židovskom cintoríne. Od decembra 1944 do januára 1945 tam zastrelili 128 osôb.

(Zdroje obrázkov: Oto Karol Moller a Štefan Pilárik, wikimedia.org; Pamätník padlým v Hriňovej, foto: Zuzana Vrťová; Andrej Mojžiš, archív: Divadlo J. G. Tajovského)

V prvých mesiacoch roka 1945 **(80. výročie)** sa začalo **s oslobodzovaním** východnej časti územia Zvolenskej kotliny. 10. február sa stal prvým slobodným dňom pre obec Korytárky. 12. februára oslobodili sovietska a rumunská armáda od nemeckých nacistov Hriňovú a Kriváň, 13. februára sa slobodne nadýchla Detva, 18. februára bola oslobodená Pstruša. 21. februára vyhorel počas bojov Vígľašský zámok. Obec Vígľaš a Zvolenská Slatina boli napokon oslobodené 25. februára.

1989

21. decembra 1989 **(35. výročie)** nás opustil jeden z popredných predstaviteľov slovenskej hudobnej moderny a pedagóg **Ján Cikker**. Narodil sa v Banskej Bystrici, kde od svojej matky, učiteľky hudby, získal základy hudobného vzdelania. Študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici, na konzervatóriu v Prahe a na Hochschule für Musik und darstellende Kunst vo Viedni. Cikker významne zasiahol do vývoja hudobnej drámy 20. storočia. V opernej tvorbe, ktorá bola ťažiskom jeho práce, sa zaoberal najmä skrytými stránkami ľudského života a psychiky. Počas SNP zložil známy Pochod povstalcov.

2020

Divadelný, televízny a filmový herec, rodák z Kremnice **Andrej Mojžiš** zomrel 4. februára 2020 **(5. výročie)** vo Zvolene. Ako ochotník začínal v Bartošovej Lehôtke a Kremnici. Do Stredoslovenského divadla (v súčasnosti Divadlo J. G. Tajovského) nastúpil roku 1953. Svoj talent uplatnil i v rozhlase a banskobystrickej opere. Je známy aj z filmov a seriálov Drak sa vracia (1967), Očovské pastorále (1973), Sebechlebskí hudci (1975), Nepokojná láska (1975), Jedenáste prikázanie (1976), Chlap prezývaný Brumteles (1982), Tá tajovská voda mútna (1987), Rozruch na onkológii (1991), Starožitné zrkadlo (1996), Sokoliar Tomáš (2000), Nedodržaný sľub (2009) a ďalších. Napriek ponukám z nejedného divadla zostal navždy verný tomu svojmu, zvolenskému.

Uhorský kráľ Ladislav IV. Kumánsky v Chronica Hungarorum (wikimedia.org)

Majetky členov rodu RADVANSZKÝCH

Ondrej Šály, historik

Vývoj majetkovej držby zemepánov z rodu Radvanszký predstavuje zaujímavý proces obzvlášť z dlhodobej perspektívy. Zatiaľ, čo na konci 13. storočia vlastnili iba časť jednej obce, v 18. storočí už Ján (II.) Radvanszký – svojho času jediný zemepán – vlastnil nielen radvanské panstvo ale aj niekolko iných. Aké boli príčiny a kontext tohto majetkového nárastu?

Dar od kráľa

Uhorský kráľ Ladislav IV. v roku 1287 potvrdil Dionýzovi, predkovi Radvanszkých, majetkovú držbu v dedine Radvaň. Daroval mu taktiež lúku ležiacu pod Urpínom blízko rieky Hron, pričom neskôr, o niekoľko rokov, rozšíril tento majetkový komplex jeho nástupca, panovník Ondrej III., keď k nemu pridal aj iné pozemky v Radvani. Ďalšie majetky v Radvani a jej okolí získal v prvej polovici 14. storočia Dionýzov syn Tomáš a jeho potomkovia.

Postupný proces nárastu rodového majetku pokračoval aj v druhej polovici 14. storočia. Počas 15. storočia vznikla v Malachovskej doline samostatná dedina Malachov – vtedy rozdelená medzi Radvanszkých a Barlovcov zo Sásovej. V roku 1417 iný zemepán z rodu Radvanszký získal časť Kráľovej a koncom 15. storočia na ich dedičnom území vznikla aj horská obec Jabriková (Tajov). Neskôr im patrila už aj obec Skubín, založená, pravdepodobne nimi, koncom stredoveku alebo začiatkom raného novoveku.

Okrem rozličných dielčích majetkov (častokrát nadobúdaných prostredníctvom zálohu) to boli práve Radvaň, Skubín a Malachov, ktoré predstavovali akési rodové majetkové "jadro". Popri zemepanskom mestečku Radvaň boli preto počas 17. – 18. storočia do predikátu zemepánov nezriedka zahŕňané aj názvy zvyšných obcí v dedičnej držbe. Barokový spisovateľ Daniel Sinapius-Horčička venoval svoje dielo *Neo-forum Latino-Slavonicum* z roku 1678 *„najurodzenejším mládencom pána Juraja Radvanszkého z Radvane, dedičného pána v Skubíne a Malachove etc."* Alebo o takmer sto rokov neskôr úradníci Zvolenskej stolice spomínali Ladislava (II.) Radvanszkého ako *„dedičného pána v Skubíne, Malachove a Pršanoch."*

Nevernosť korune sa trestá

Uvedený stručný náčrt majetkového vývoja dokladá, že sa hospodárske zázemie rodu pôvodne tvorené niekoľkými pozemkovými podielmi postupne premieňalo na určitú majetkovú doménu. Poukazuje na dôležitú rovinu dejín Radvanszkých: proces premeny rodu z radov malých šľachtických pozemkových vlastníkov na rod patriaci k stredne zámožnej šľachte. Za zmienku pritom, z dlhodobej perspektívy, stojí, že Radvanszkým hrala do karát skutočnosť, že rod jednak viacnásobne dlhodobo jestvoval len s jedným mužským príslušníkom, a zároveň, že väčšina jeho mužských členov žijúca približne v rokoch 1450 – 1650 po sebe nezachovala žiadnych synov. Vďaka tomu nedochádzalo k drobeniu majetku z generácie na generáciu ako v prípade mnohých iných zemianskych rodov, ale práve naopak, k ich akumulácii.

Časť básne Adama Bezegha s ilustráciami venovaná Jánovi (II.) Radvanszkému z roku 1683. (Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltára, fond Radvánszky család, Radványi /P 566/)

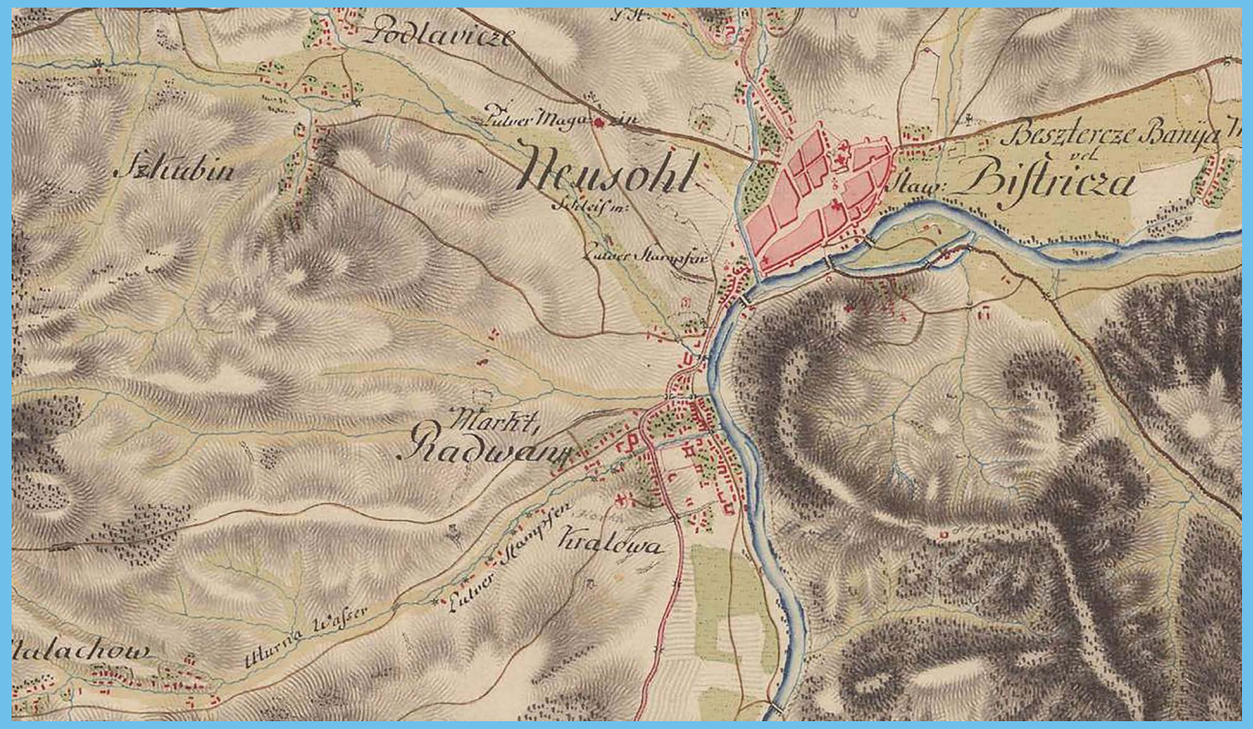

Mapa (1. vojenské mapovanie 1782 – 1785) Radvane a okolitých obcí, kde rod Radvanszkých vlastnil majetky (geoportal.gov.sk)

Ekonomické ciele zemepánov boli vo všeobecnosti prepojené so samotným konceptom šľachtictva, rôznymi formami lojality či náboženskými presvedčeniami. Význam zachovávania vernosti kráľovi pre kariérny, respektíve majetkový rast je dobré známy v prípade Uhorska, najmä z čias protihabsburských povstaní. Tak aj cisár Ferdinand III. v roku 1644 skonfiškoval majetky Františka (III.) Radvanszkého pre jeho účasť na povstaní Juraja Rákóczi-ho. Po smrti Františka (III.) sa však Eufrozíne Bakóovej, vdove po ňom, podarilo rodové majetky opäť získať, keď jej ako matke malého pohrobka Juraja (IV.) cisár ako „ochranca vdov a sirôt" vyhovel a konfiškáciu zrušil. Eufrozína následne vytrvalo bránila dedičstvo svojho syna. Dôležitú rolu v tomto období zohral jej tretí manžel Michal (II.) Bory z Brhloviec (druhým bol Melichar Ostrolúcky).

Pečať Antona (I.) Radvanszkého (1769 – 1840) *(Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltára, fond Radvánszky család, Radványi /P 566/)*

Rozhodnutie pre tretie manželstvo sa ukázalo ako hospodársky výhodné. Šľachtic z mesta Krupina Michal Bory, ktorého predkovia odišli z hontianskych Brhloviec z dôvodu Osmanskej hrozby, sa už začiatkom 50. rokov 17. storočia často zdržiaval v Banskej Bystrici, kde zakúpil dom, tzv. Maurerovu kúriu. V čase svadby s Eufrozínou zastával post podžupana Zvolenskej stolice. Následne sa dostal k príjmom radvanského panstva, zatiaľ čo Eufrozína benefitovala z jeho kontaktov a vplyvu. Majetkový prínos zo sobáša v konečnom dôsledku plynul aj, vtedy ešte malému, Jurajovi (IV.) Radvanszkému (v čase sobáša mal päť rokov).

Úspešný "karierista" Bory bol dlhodobým spolupracovníkom Františka Wesselényiho, ktorý sa celkom často zdržiaval vo svojom kaštieli v Kráľovej neďaleko Radvane. Wesselényi si zrejme cenil Boryho schopnosti, a tak na oplátku za jeho služby neváhal viackrát konať v jeho ekonomický prospech. Viacero rokov pôsobil ako správca jeho majetkov, pričom ho Wesselényi zároveň nominoval do viacerých iných administratívnych funkcií, z ktorých možno spomenúť funkciu prísediaceho kráľovskej súdnej tabule a post vrchného kapitána pevnosti Krupina. Borymu sa napríklad podarilo vybaviť trhové výsady pre zemepanské mesto Radvaň, ktoré na základe odporúčania a vplyvu palatína udelil mladý kráľ Leopold I. V testamente, potvrdenom kráľom v roku 1668, odkázal svojej manželke mlyn a niekoľko poddaných v Kráľovej, majer v Bzovíku s ovcami a hovädzím statkom, majetok v Bacúrove či dom vo Zvolene, pričom jej pravdepodobne odkázal aj spomínanú Maurerovú kúriu pri banskobystrických hradbách.

Zásadnou udalosťou posledných rokov Boryho života bolo tzv. Wesselényiho spri-

Anton (II.) Radvanszký (1807 – 1882)
(wikimedia.org)

sahanie, jedno z protihabsburských hnutí, v ktorom sa popri niekoľkých významných aristokratoch (František Nádasdy, František Frangepán a iní) intenzívne angažoval aj on sám. Keď však spozoroval, že sa ich plány nevyvíjali sľubne a podľa jeho predstáv, v snahe o vlastnú záchranu vyzradil tajné údaje moravskému šľachticovi grófovi Jánovi z Rottalu, cisárskemu splnomocnencovi v Uhorskom kráľovstve. Jeho zrady sa však František Wesselényi nedožil, keďže zomrel v Slovenskej Lupči roku 1667.

Dospelosti sa zato dožil spomínaný pohrobok Juraj (IV.) Radvanszký, ktorý sa zemepanskej činnosti venoval omnoho viac ako jeho nebohý otčim. V roku 1677 získal zálohom vinohradnícku obec Horný Almáš (dnes Jabloňovce) ležiacu v Hontianskej stolici. Okrem toho napríklad vďaka sobášu s Janou Katarínou Máriássyovou integroval

➔ ***Piroška Kochová, rodená Radvanszká (1803-1883), sestra Antona II. a Alberta*** *(Zdroj: Jozef Božetech Klemens – Podobizeň Pirošky Radvanskej, 19. storočie, 1. polovica, 1846, Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_228)*

do rodinného hospodárstva majer v Spišskom Hrušove alebo reorganizoval práce na panskej pôde v Radvani, kde rozšíril budovu majera. Nebol však len zemepánom, ale aj vzdelancom, ktorý sa angažoval v správe Zvolenskej stolice a evanjelickej cirkvi a. v. Jeho politické postoje ho však vyšli draho. V roku 1687 sa stal jednou z obetí tzv. Prešovského krvavého súdu, kde bolo – aj v dôsledku vykonštruovaných obvinení – popravených viacero zemanov a mešťanov, obvinených zo sprisahania proti panovníkovi. Konkrétne Juraj (IV.) doplatil na kontakty s Helenou Zrínskou, manželkou protihabsburgského povstalca Imricha Tökölihо. Špecifické obdobie v dejinách rodu preto konzekventne predstavovali roky 1687 – 1697, kedy boli rodové (dedičné) majetky skonfiškované. Jurajov syn Ján (II.) Radvanszký a vdova Jana Katarína Máriássyová vynaložili počas tohto obdobia nemalé úsilie na to, aby ich získali späť. K reštitúcii potvrdenej cisárom Leopoldom I. došlo v spomínanom roku 1697.

Radvaň – centrum viacerých panstiev

Postupný nárast majetkov od stredoveku, vedenie súdnych sporov o pozemky či vyplácanie ženských členov rodu mali za následok existenciu heterogénneho – teritoriálne nejednotného a ekonomicky diverzifikovaného – majetkového komplexu. Jednu z jeho častí predstavovalo zemepanské mesto Radvaň spolu s tromi obcami a časťami troch iných obcí v okolí. Išlo o celok so značným podnikateľským potenciálom, súčasne však jeho centrum – Radvaň – bolo miestom, kde stáli šľachtické rezidencie. Radvaň ako centrum malo teda svoj administratívny a reprezentatívny význam. Viaceré iné majetky mali síce tiež vlastných úradníkov, tí boli však väčšinou podriadení hlavným úradníkom v Radvani.

Ján (II.) najprv získal majetky v Tekovskej stolici v obci Vieska ležiacej južne od Zlatých Moraviec. V roku 1716 prevzal do správy celú obec s majerom a ustanovil v nej panského úradníka povereného súčasne i správou drobných rodových majetkov vo Veľkých Ostraticiach a Pravoticiach v Trenčianskej stolici. Prvoradé postavenie v ekonomike Viesky malo pestovanie a skupovanie jačmeňa. Jeho drvivá väčšina bola každoročne odvážaná do Radvane, ktorej zemepáni ho využívali v pivovare zásobujúcom sieť ich krčiem.

Ďalej Ján (II.) pomocou svojho bohatého svata, banského podnikateľa v Banskej Štiavnici, lekára, baróna Jána Gottfrieda Hellenbacha získal záložným právom vinohradnícky majer Vináre (Winár) ležiaci v Hontianskej stolici. Čo je však ešte dôležitejšie, po ukončení povstania Františka II. Rákóczího sa začal zaujímať o oslobodené územia v južnejších oblastiach Uhorska. Ovocím toho bola dohoda s Karolom Gobertom Aspremontom, od ktorého zálohom na vyše dvadsať rokov nadobudol v roku 1724 polovicu panstva Debrő v Hevešskej stolici, z kadiaľ tiež každoročne prichádzalo do Radvane množstvo rozličného tovaru (mäso, vlna, víno, tabak atď.).

Z ekonomickej perspektívy možno panstvá Jána (II.) rozdeliť na dva typy. Po prvé išlo o miesta s hospodárskymi jednotkami v panskej réžii: panstvá Radvaň a Debrő spolu so samostatnou Vieskou a hospodársky spätými sídlami Horný Almáš a Vináre. Po druhé išlo o periférne alebo drobné lokality, kde poväčšine absentovalo tzv. panské a povinnosťami poddaných bolo odovzdávanie nerobotnej renty, t. j. peniaze alebo naturálie (Domaníky, Oravce atď.).

Vykupovanie pôdy od chudobnej šľachty

V dôsledku postupného chudobnenia nižšej šľachty dochádzalo ku koncentrácii majetku v rukách bohatších zemepánov. Bolo výhodou Radvanszkých, že práve v okolí Radvane sa nachádzali viaceré maličké panstvá stoličnej pozemkovej šľachty, pretože s výnimkou niekoľkých obcí neďaleko Zvolena tvorili takmer celý zvyšok stolice panstvá Esterhá-

Radvanský kaštieľ, ktorého počiatky siahajú do 1. polovice 16. storočia. Za staviteľa sa považuje Peter Radvanszký (Foto: Michal Városík)

Krypta členov rodiny Radvanszkých na evanjelickom cintoríne v Radvani
(Foto: Michal Városík)

zyovcov (Zvolenské, Dobronivské a Vígľašské), Ľupčianske panstvo, banskobystrické komorské panstvo v správe Kráľovskej komory a panstvá miest Banská Bystrica, Ľubietová, Brezno, Zvolen a Krupina. Vďaka tomu tu mali možnosť zväčšovať svoje majetky, čo mnohokrát aj využili. Napríklad z 18. storočia sa zachovali písomnosti potvrdzujúce odkúpenie pozemkov od zemanov s majetkami v oblasti Kráľovej a Urpína z rodov Blaskóczy, Jager či Roháč.

➔ ***Tabulka: Porovnanie rodov Radvanszký, Beniczký a Ostrolúczky – zvyčajne považovaných za súčasť "strednej šľachty" Zvolenskej stolice – podľa údajov z novozavedených urbárov z rokov 1770-1772.***

Rod	Počet zemepánov	Počet poddaných - daňovníkov	Počet usadlostí
Radvanszký	5	550	132
Beniczký	13	424	114
Ostrolúczky	2	61	28

Zánik spoločného hospodárenia

Po smrti Jána (II.) v roku 1738 došlo k deľbe rodového majetku. Nebožtíkovi traja synovia sa však uzhodli, že budú niektoré majetky naďalej spoločne spravovať ako jednotné celky. V nedielnom vlastníctve ostali niektoré hospodárske jednotky v Radvani, panstvo Debrő, Vieska (nad Žitavou), Horný Almáš, majer Vináre, podiely v Drážovciach, Tesároch, Sečiankach, Bátorovej, Veľkej Vsi (nad Ipľom), Pravoticiach a Veľkých Ostraticiach. Evidenciu príjmov z tohto majetkového komplexu do spoločnej kasy troch zemepánov mal na starosti spoločný provízor, pričom napríklad v roku 1740 do danej kasy pribudlo 10 971 rýnskych zlatých a 55 denárov a zároveň z nej odbudlo 3766 rýnskych zlatých a 2 denáre.

Po smrti Štefana Radvanszkého v roku 1748 ostal spoločný komplex naďalej v správe dvoch zvyšných bratov. V danom roku však Radvanszkí prestali hospodáriť na panstve Debrő, v Hornom Almáši aj na majeri Vináre. Za zmienku taktiež stojí, že ešte predtým v roku 1744, sa jeden z nich, Ladislav (II.), podobne rozhodol ohľadom majetkov v Predajnej a Zámostí. O niekoľko rokov neskôr sa mu ale podarilo prostredníctvom zálohu získať (s finančnou pomocou niektorých banskobystrických mešťanov) časť bývalého panstva Františka II. Rákóczího Sajó Kaza v Boršodskej stolici.

Po smrti Ladislava (II.) a jeho druhého brata Jána (III.), došlo už k definitívnemu rozdeleniu všetkých majetkov. V čase tereziánskej regulácie v rokoch 1769 – 1770 tak tvorilo rod už päť samostatných zemepánov. Vo Zvolenskej stolici mali majetky v Radvani, Malachove, Skubíne, Pršanoch, Tajove, Kremničke, Královej, Senici, Oravciach a Bacúrove.

Vývoj majetkovej držby v rámci rodu pokračoval aj neskôr po skončení raného novoveku (t. j. 16. – 18. storočie), a to až do zániku monarchie v roku 1918. Hospodárska správa panstiev (obzvlášť po revolučných rokoch 1848 – 1849) či politické myslenie šľachty sa však v priebehu tzv. dlhého 19. storočia výrazne premieňali, a mohli by určite byť predmetom samostatného článku. Na tomto mieste bola preto upriamená pozornosť osobitne na staršie obdobia.

(Práca bola vypracovaná v rámci projektu APVV-20-0371 Lesk a pád šľachty. Stratégie šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska a projektu VEGA č. 2/0086/24: Ungaria reflorens: medievalizmus a modernizmus raného novoveku na Slovensku. Autor je historikom Historického ústavu SAV, v. v. i.)

Spod Skleného zámku

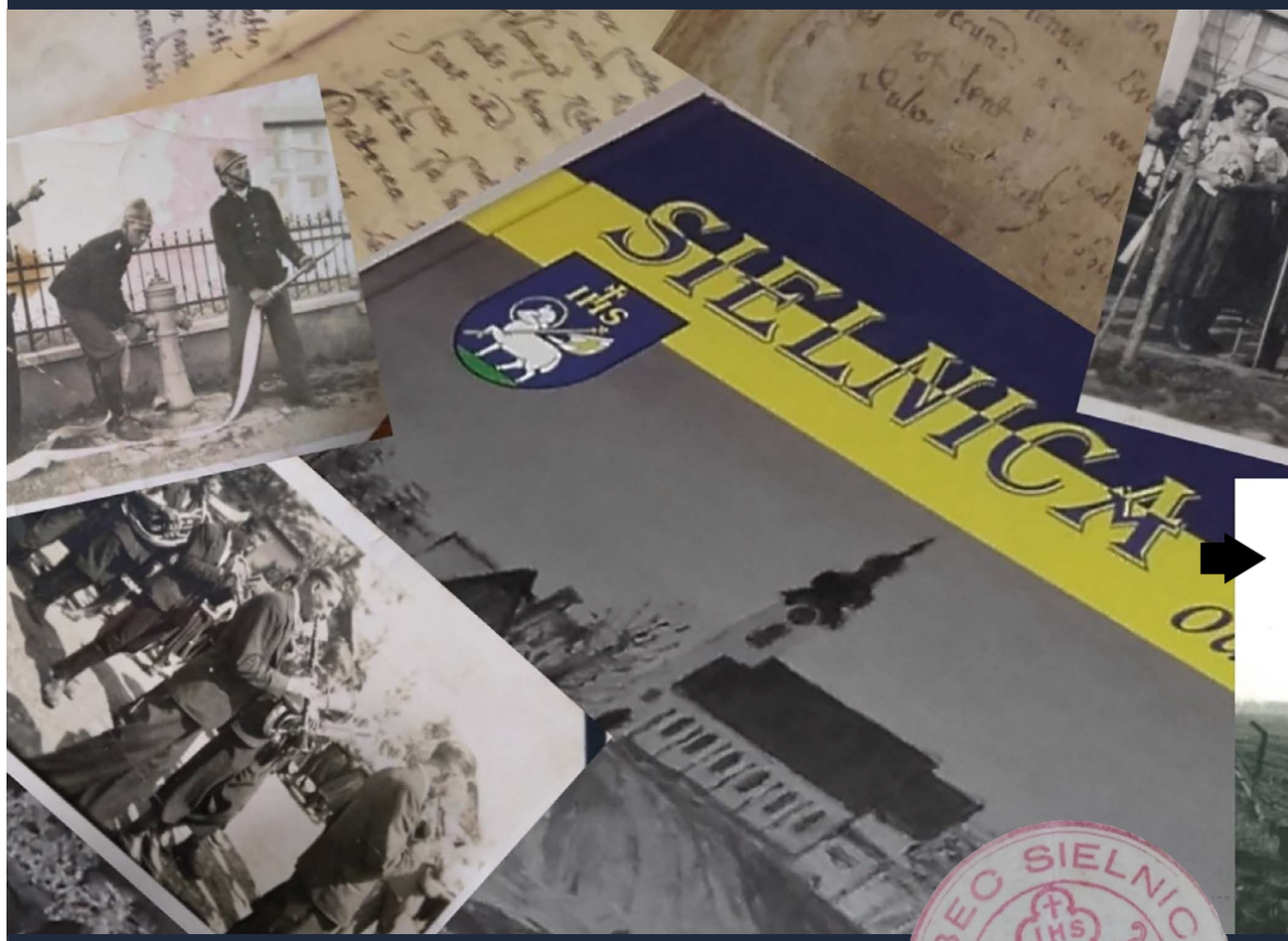

Spod Skleného zámku

Pútavo, odborne, stručne nielen o minulosti Sielnice

Firma S. FIGUSCH A SYNOVIA

Tatiana Figurová, historička-kurátorka

Zo slávnostnej inštalácie nového strojového vybavenia firmy (Fond: Lesnícke a drevárske múzeum)

Hospodárstvo Zvolena v prvej polovici 20. storočia nevyčnievalo z celkového poľnohospodárskeho charakteru územia Slovenska. Ekonomicky najsilnejšou bola spoločnosť UNION, ktorá však po vzniku Československa zanikla. V regióne bola vysoká nezamestnanosť, a ak niekto robil v priemysle, išlo predovšetkým o menšie výrobné prevádzky spotrebného charakteru. Medzi nimi vynikala firma S. Figusch a synovia, ktorej základy boli položené koncom 19. storočia.

Začiatky firmy boli nenápadné

Príchod Samuela Jána Figuscha do Zvolena z Banskej Bystrice v r. 1899 bol nenápadný a skromný. Syn banskobystrického remenára Samuela Figuscha, ktorý zomrel v r. 1888 a zanechal štyri siroty svojej manželke Frederike, rod. Henlein, si najskôr prenajal dielňu v maličkom dome obchodníka Eiserta. Otvoril si tu remenárstvo a čalúnnictvo a vyrábal matrace do postelí, otomany, divány. Kostry na čalúnený nábytok mu vyrábali stolári Ján Kovátsik a Anton Sloboda. S. J. Figusch bol mimoriadne činorodý a ambiciózny človek. Mal veľké plány a nebál sa riskovať. Nie vždy sa mu darilo, našťastie mal pri sebe brata Gustáva, ktorý bol síce ťažko zdravotne postihnutý, ale triezvo uvažujúci a veľmi húževnatý spolupracovník. Viedol účtovníctvo, bol výtvarne nadaný, podieľal sa na propagácii firmy, príprave katalógov výrobkov, fotografoval. Bol láskavým strýkom trom bratovým deťom – Jánovi Samuelovi (1903 – 1984), Margite (1905 – 1936) a Gustávovi (1908 – 1977).

Ján Samuel Figusch (vpravo), syn zakladateľa firmy, v stolárskej dielni (Fond: Lesnícke a drevárske múzeum)

Prezidentova izba bola zariadená nábytkom Figušovcov

Po rokoch prosperity, keď sa firma rozrastala, prišlo aj obdobie, keď mala problém s likviditou, ale potom sa zase prepracovala k priaznivému obdobiu. Figuschovci vyrábali krásny nábytok, veľmi kvalitný, dodávali svoje výrobky jednotlivcom, no aj štátnym zariadeniam – nemocniciam, ústavom, školám. Robili prakticky všetko, čo bolo treba na vybavenie budov – dverné a okenné rámy, drevené obloženia, kancelársky i bytový nábytok. Pomáhali napríklad zariadiť liečebný dom Palace v Sliači. Izba, v ktorej spal prezident Masaryk pri svojej návšteve v r. 1923 bola vybavená nábytkom z ich produkcie. Z objednávkových kníh je jasné, že nepohrdli opravami nábytku, ktoré boli vtedy samozrejmou súčasťou života. Nábytok sa kupoval na celý život, bola to finančne veľmi náročná investícia.

Figuschovci boli neochvejne veriacou evanjelickou rodinou. Potvrdzuje to ich rodinná korešpondencia i osobné spomienky Gustáva Figuscha i jeho synovca Jana Samuela, ktorý spolu s bratom Gustávom prevzali firmu po otcovej smrti v r. 1941. Pamiatka na túto rodinu je veľmi hmatateľná a je umiestnená v evanjelickom kostole vo Zvolene na Nám. SNP. Ten sa od roku 1923 pýši lavicami z dielne firmy S. Figusch a synovia. Z dlhých radov vyše storočných tmavo morených lavíc sála dôstojnosť, nesú punc dobrej roboty a interiéru kostola dodávajú pokojnú atmosféru istoty a stability.

Prosperita firmy prinášala so sebou možnosti rozširovania priestorov a produkcie. Figuschovci obnovovali strojové vybavenie, stavali nové výrobné, skladové aj bytové priestory. Stále zostávali v centre mesta na rohu dnešných ulíc Hviezdoslavovej, Kozačekovej a Sládkovičovej. V roku 1905 kúpili dom od Vellikovcov, v r. 1913 od Benkovcov a v druhej polovici 40. rokov postavili dom na dnešnej Kozačekovej ul. Ten stojí dodnes - patrí súkromnému majiteľovi, ktorý v ňom prevádzkuje obchod. Na portáli sa dodnes zachovali plasticky stvárnené symboly firmy. Okrem skladových priestorov tu bol aj byt pre Gustávovu rodinu. Jeho brat Ján Samuel býval s rodinou na Bystrickom rade.

V období výstavby nového domu začali Figuschovci pripravovať aj rozšírenie firmy a presunutie ťažiska výroby do okrajovej časti mesta – do Neresnice. Zachoval sa projekt, kto-

rý vypracovala kancelária zvolenského architekta Bohuslava Mandysa. Okrem výrobnej časti chceli vybudovať aj domov pre učňov, pretože firma si dlhodobo sama vychovávala svojich pracovníkov. Zachovala sa fotografia z výkopu základov Domova pre pracovníkov továrne na nábytok - išlo o jedinú stavbu, ktorú sa podarilo v rámci projektu realizovať.

Pôsobenie Figuschovcov vo verejnom živote mesta

Mužskí členovia rodiny Figuschovci sa zapájali do hospodárskych a spoločenských aktivít Zvolena. Boli súčasťou vedenia Meštianskeho spolku vo Zvolene. Mali dôveru verejnosti ako podnikatelia i občania. Boli členmi predstavenstva zvolenskej Meštianskej banky, ktorá vznikla z iniciatívy slovenského národovca a politika Vladimíra Fajnora v r. 1911. A pokiaľ ide o podnikanie, nezaháľala ani manželka zakladateľa firmy Júlia, rod. Kovátsiková. Samostatne viedla popri firme svojho manžela pohrebný podnik.

Firmu znárodnil a majiteľov firmy prenasledoval nastupujúci komunistický režim

Firma prežila dve svetové vojny, no neprežila nástup totality po r. 1948. To, čo rodina vybudovala prakticky z ničoho jej režim zobral a zlikvidoval. V najťažších chvíľach prenasledovania pomáhala bratom Jánovi Samuelovi a Gustávovi rodina vtedy už nežijúceho Viliama Figuša Bystrého (1875 – 1937), skladateľa a brata ich otca Samuela Jána.

Potomkovia oboch bratov pomohli Lesníckemu a drevárskemu múzeu vo Zvolene pripraviť výstavu, ktorá v letných mesiacoch t. r. pripomenula 125. výročie firmy S. Figusch a synovia. Zároveň obohatili fond múzea o niekoľko cenných artefaktov, ktoré pripomenú aj našim potomkom, že vo Zvolene vedeli v prvej polovici 20. rokov vyrábať kvalitný a pekný nábytok, ktorý dokázal slúžiť svojim majiteľom viac ako len jednu generáciu.

Nová budova s výrobnými a obchodnými priestormi firmy S. Figusch a synovia postavená v prvej polovici 40. rokov 20. storočia. Vľavo ulica vedúca k „malej" stanici. (Fond: Lesnícke a drevárske múzeum)

Lavice vo zvolenskom evanjelickom kostole a záznam o ich vyhotovení Samuelom Figuschom vyrytý do dreva (Fond: Lesnícke a drevárske múzeum)

JAN BEZROUK OPÄŤ ZVIDITEĽNENÝ

Ľubica Miľanová, historička

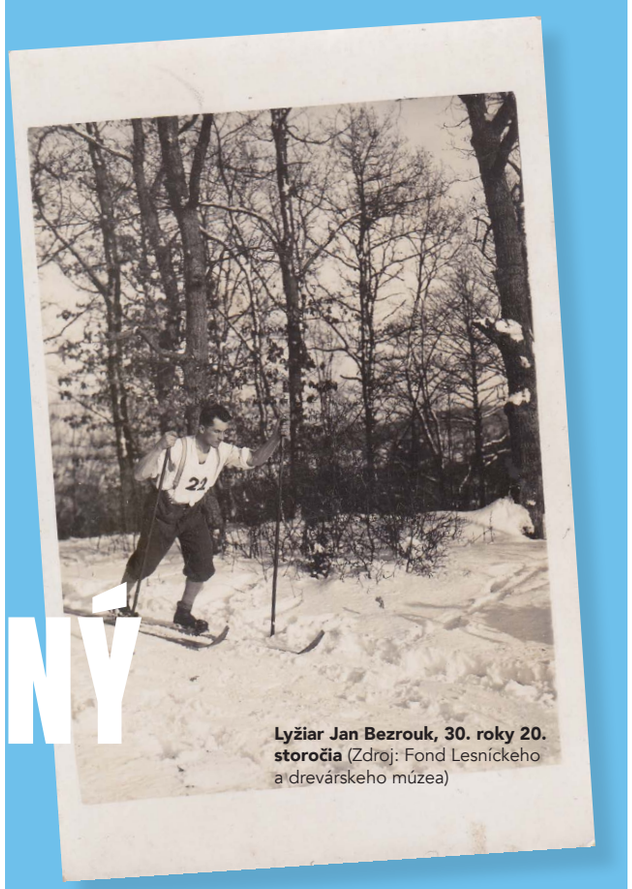

Lyžiar Jan Bezrouk, 30. roky 20. storočia (Zdroj: Fond Lesníckeho a drevárskeho múzea)

Najmä v dnešných rýchlych časoch plných neuveriteľných správ bez ohľadu na ich obsah, význam a hodnotu, preberaných nepresných a nepravdivých informácií, ktoré majú vyvolať dojem výnimočnosti a senzácie, je dôležité, aby verejnosť na meno a životný príbeh Jana Bezrouka nezabudla. Udelenie čestného občianstva Mestským zastupiteľstvom vo Zvolene bolo 25. marca 2024 jednohlasné a následne dve pamätné tabule odhalené na budovách, v ktorých mal svoj obchod, vítané.

Bezroukov memoriál založili manželia Švarcovci

Po uplynutí ôsmich desaťročí od Slovenského národného povstania sa dostalo verejného ocenenia tomuto obchodníkovi a všestrannému športovcovi českej národnosti, ktorý sa začiatkom 20. rokov minulého storočia rozhodol venovať kus svojho života Zvolenu. Ešte v roku 1996 organizovalo mesto posledný 50. ročník Bezroukovho memoriálu – dlhoročného medzinárodného bežeckého lyžiarskeho podujatia, ktoré vďaka manželom Švarcovcom vzniklo na počesť odvahy a hrdinstva Jana Bezrouka. Potom už akoby spomienka na jeho činy odchádzala spolu s generáciou ľudí, ktorí ho poznali a o jeho protifašistickom odboji vedeli podrobné informácie. Tie sa ešte podarilo zachytiť historičke Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene Tatiane Figurovej, ktorá zhromaždila cenné údaje, dokumenty a fotografie od jeho nevesty Anny Bezroukovej a na ich základe pripravilo múzeum v roku 2010 spomienkové stretnutie venované tejto silnej osobnosti.

Obchodník, športovec a hrdina

Ján Bezrouk (1900 – 1945) pochádzal z moravskej Bukoviny a po vzniku Československej republiky prišiel, ako stovky ďalších Čechov, pomôcť Slovensku pri budovaní mladej republiky. Usadil sa vo Zvolene, kde si otvoril obchod so zmiešaným tovarom, založil rodinu a zapojil sa do verejného najmä športového diania. Stal sa aktívnym členom a funkcionárom Sokola a Klubu československých turistov (neskôr Klubu slovenských turistov a lyžiarov). Vo zvolenskom regióne zaviedol pretekársku formu v behu na lyžiach (1928), bol priekopník horolezectva a motorizmu na strednom Slovensku, absolvoval prvovýstupy vo Vysokých Tatrách a vyhral prvé dva ročníky motocyklistických pretekov v Tatrách (1930 a 1931).

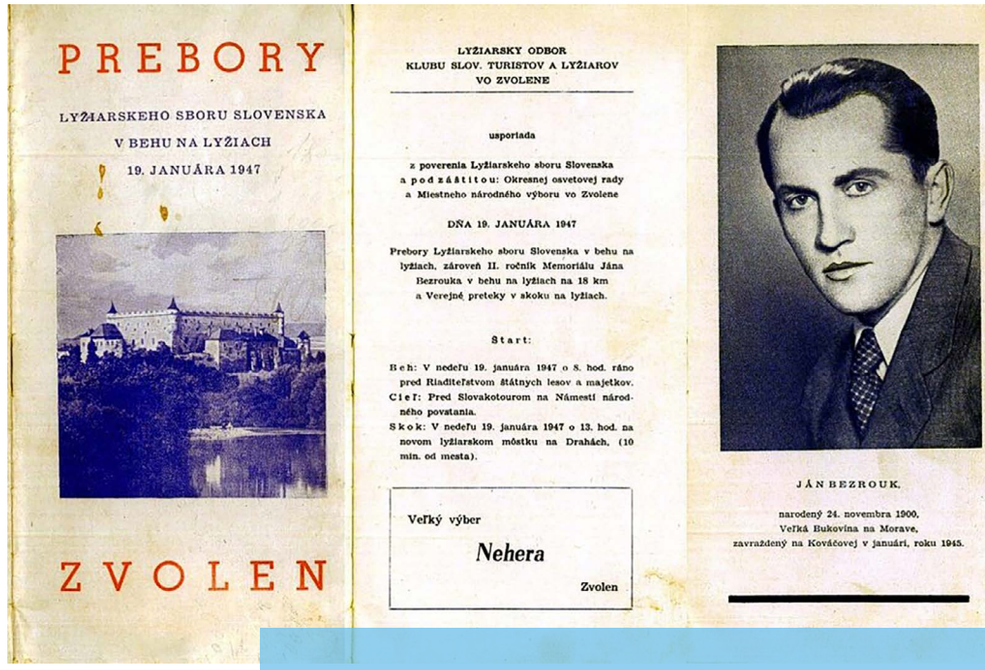

PREBORY

LYŽIARSKEHO SBORU SLOVENSKA

V BEHU NA LYŽIACH

19. JANUÁRA 1947

ZVOLEN

LYŽIARSKY ODBOR
KLUBU SLOV. TURISTOV A LYŽIAROV
VO ZVOLENE

usporiada

z poverenia Lyžiarskeho sboru Slovenska
a pod záštitou: Okresnej osvetovej rady
a Miestneho národného výboru vo Zvolene

DŇA 19. JANUÁRA 1947

Prebory Lyžiarskeho sboru Slovenska v behu na lyžiach, zároveň II. ročník Memoriálu Jána Bezrouka v behu na lyžiach na 18 km a Verejné preteky v skoku na lyžiach.

Start:

Beh: V nedeľu 19. januára 1947 o 8. hod. ráno pred Riaditeľstvom štátnych lesov a majetkov.
Ciel: Pred Slovakotourom na Námestí národného povstania.
Skok: V nedeľu 19. januára 1947 o 13. hod. na novom lyžiarskom môstku na Drahách. (10 min. od mesta).

Veľký výber
Nehera
Zvolen

JÁN BEZROUK,
narodený 24. novembra 1900,
Veľká Bukovina na Morave,
zavraždený na Kováčovej v januári, roku 1945.

Drobná tlač 2. ročníka Bezroukovho memoriálu (Zdroj: Fond Lesníckeho a drevárskeho múzea)

Po rozpade Československa v roku 1939 neodišiel s rodinou späť do Čiech, ale zostal vo Zvolene, využil svoje možnosti a zapojil sa do protifašistického odboja. Spolupracoval najmä s partizánskou brigádou Za slobodu Slovanov, ktorá sa po potlačení povstania presunula zo Zvolena do lesov Poľany. Vďaka znalosti terénu a fyzickej zdatnosti dokázal Bezrouk udržiavať spojenie, získavať informácie a zásobovať povstalcov v horách. Za svoju odvahu a statočnosť zaplatil na konci roku 1944 najvyššiu cenu. Na základe udania ho členovia Hlinkovej gardy chytili a zatkli. Jeho telo identifikoval až v apríli roku 1945 švagor Milan Chlápek medzi zavraždenými v Kováčovej.

Čestný občan mesta

S myšlienkou oceniť Jana Bezrouka titulom Čestný občan mesta Zvolen in memoriam prišiel zvolenský rodák Ján Mičovský. Poznal totiž Bezroukov životný príbeh, zažil v meste aj Bezroukov memoriál, učila ho na základnej škole nevesta Jana Bezrouka pani učiteľka Anna Bezroukova, a nakoniec osobne poznal aj

Po odhalení pamätnej tabule na budove OSIVO, a.s.

Spoločná fotografia rodiny Bezroukovej s predstaviteľmi mesta Zvolen po odhalení pamätnej tabule na Penzione Centrál (Foto: Ján Mičovský).

synovca Jana Bezrouka Jozefa Chlápka a jeho manželku Helenu, ktorí sa pripojili k návrhu na ocenenie.

Po schválení verejného ocenenia zvolenským zastupiteľstvom sa Ján Mičovský v spoločnosti potomkov J. Bezrouka, zástupcov OSIVO, a. s. a pozvaných jednotlivcov podujal umiestniť prvú pamätnú tabuľu na budove spomínanej akciovej spoločnosti na Ul. J. Kalinčiaka. V jej areáli stál v minulosti tzv. Kulichov dom a v ňom obchod J. Bezrouka. Spoločne ju odhalili neter Jana Bezrouka Jana Gazdová a jeho vnuk Juraj Bezrouk dňa 28. augusta 2024.

Odhalenie druhej pamätnej tabule na fasáde Penziónu Centrál (Ul. J. Jesenského) oproti nákladnej železničnej stanici bolo súčasťou mestského slávnostného podujatia s názvom Pocta Janovi Bezroukovi. Jeho úvodná časť sa uskutočnila 31. augusta 2024 na Starej radnici za účasti zástupcov mesta, rodiny Jana Bezrouka a pozvaných hostí. Po prezentácii životného príbehu Jána Bezrouka sa prítomným prihovoril primátor mesta Vladimír Maňka. Následne odovzdal do rúk vnuka Juraja Bezrouka listinu o udelení verejného ocenenia Čestný občan mesta Zvolen in memoriam Janovi Bezroukovi.

Najvýznamnejšie verejné ocenenie mesta dostal za významný prínos v organizácii a v rozvoji športového života, za výnimočné športové výkony a za rozhodnutie využiť svoju fyzickú zdatnosť, športovú všestrannosť a charakterovú nezlomnosť pri najvyššej službe vlasti. Počas SNP obetoval to najcennejšie za zachovanie slobody a demokracie na území Slovenska.

Úprimné slová vďaky vnuka Juraja Bezrouka a jeho zápis do pamätnej knihy mesta ukončili prvú oficiálnu časť, ktorá pokračovala pred budovou penziónu. Na jeho fasáde odhalil primátor spolu s vnukom Jurajom Bezroukom a dvomi malými pravnukmi pamätnú tabuľu mesta Zvolen venovanú Janovi Bezroukovi. Oceniť treba povolenie súkromného majiteľa budovy Milana Urbana s umiestnením tabule, jeho účasť a malé pohostenie, ktoré pripravil pre účastníkov podujatia.

Jan Bezrouk svojim ľudským príbehom patrí do histórie Zvolena, ktorá by nemala byť len poznaná, ale prezentovaná a viditeľná, aby dokázala osloviť a byť pozitívnym príkladom pre všetkých obyvateľov Slovenska.

WOODISIO

Produkty pre deti na podporu a rozvoj:

hrubej motoriky
koordinácie
rovnováhy
fyzickej sily
samostatnosti
sebavedomia

www.woodisio.sk

Výroba v SR

- Z dreva.
- Precízne.
- S láskou k prírode.

2000+ spokojných zákazníkov

WOODISIO